

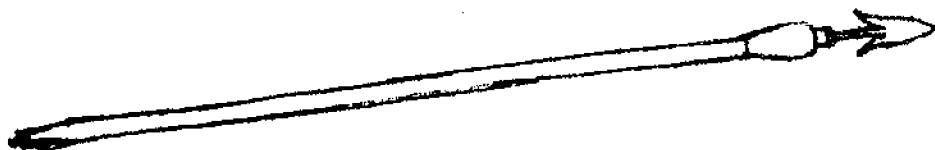
PANGAPPIYA KI BIY-BIYAG TADA

How to Improve our Life

Written and Illustrated

by

Elpidio Balacay and Budin Balalang

Summer Institute of Linguistics Philippines, Inc.

Translators

1974

Publishers

Published
in cooperation with
Bureau of Public Schools
and
Institute of National Language
of the
Department of Education and Culture
Manila, Philippines

1174-210

FOREWORD

Some of the glory of the Philippines lies in the beautiful variety of people and languages within its coasts. It is to the great credit of the national leadership over the years that no attempt has been made to destroy this national heritage. The goal has been instead to preserve its integrity and dignity while building on this strong foundation a lasting superstructure of national language and culture.

The present book is one of many designed for this purpose. It recognizes the pedagogical importance of dividing literacy and second language learning into two steps--literacy being the first. When a student has learned to read the language he understands best, the resulting satisfaction in his accomplishment gives the drive and confidence he needs to learn the national language. His ability to read, furthermore, is the indispensable tool for the study this program will require.

The Department of Education of the Philippines is proud to present this latest volume in a nationwide series designed to teach the national language through literacy in the vernaculars. It will strengthen both the parts of the nation and the whole.

JUAN L. MANUEL
Secretary

FOREWORD

One of the noble aims of Education is to equip every citizen to participate meaningfully in his society and to share in shaping the destiny of his country. Providing literacy instruction in each man's vernacular is a basic step in realizing this goal. To promote this purpose the Summer Institute of Linguistics works in agreement with and under the auspices of the Department of Education in the preparation of instructional and supplementary reading materials for the various Cultural Minorities of our country.

The Bureau of Public Schools takes pleasure, therefore, in presenting this volume of literacy material which is part of its list of approved supplementary reading materials prepared for use by the Public School in the areas using the vernacular of these materials.

LICERIA BRILLANTES SORIANO
Director of Public Schools

PREFACE

The purpose of this booklet is to help speakers of Isnag achieve the skill of reading in their own language, as a bridge to literacy in Pilipino. It is also hoped that the practical advice found herein will be useful to the Isnag people.

These articles were written by Elpidio Balacay and Budin Balalang during a Writers' Workshop at the Bagabag, Nueva Vizcaya Center of the Summer Institute of Linguistics. We are grateful to Mr. Rodolfo Barlaan of the Summer Institute of Linguistics for the Pilipino translation of the articles; the Pilipino section is at the back of the booklet.

The Isnag alphabet can be read according to any of the variations of pronunciation found in Apayao. Some will sometimes read g as h; some will not pronounce k; some will read k as h; some will sometimes pronounce g as a fricative.

G. Richard Roe

Summer Institute of Linguistics

DAYA NESURAT KIDDI YA LIBRU

Ya Pagpatalobu kadaya Mul-múla.....	Budin Balalang se Elpidio Balacay.....	1
Palayan ng Bayan.....	Elpidio Balacay.....	9
Ya Baginát.....	Budin Balalang.....	11
Ya Kinapatag daya Mul-múla, se An-animál..	Elpidio Balacay.....	14
Ya Napiya nga Anggát ka Baggát.....	Budin Balalang.....	18
Ya Kasapúlán daya Magbalin na Ina.....	Budin Balalang.....	22
Anus se Namnáma.....	Elpidio Balacay.....	25
Ya Napiya nga Agtálun.....	Elpidio Balacay.....	29
Ya Namit ta Pamàyanán ka Kamusi.....	Budin Balalang.....	36
Ya Magmarkut.....	Elpidio Balacay.....	39
Ya Agtarakan ka Rábit.....	Elpidio Balacay.....	42
Ya Agtarakan ka Sissida.....	Elpidio Balacay.....	46
Ya Agmúla ka Uung.....	Elpidio Balacay.....	50
Ya Tagalog na (Pilipino).....	Rodolfo Barlaan.....	55

Ya Pagpatalobu Kadaya Mul-múla

Kinuwa ne Apu Dios idi nga kalawagán se ngámin daya masingan tada se ngámin daya mapanúnut tada nga màwa nga napiya kiya àráng na se iya àráng tada nga sangapáda. Túya niddán na daya duduktor ka sírib nga manágas kadaya magtatakit. Niddán na daya mikániku ka sírib nga mamaandár se mamadalen kadaya nadadál nga tar-tarak. Niddán na pe daya managet ka panúnut se sírib nga magappit kadaya kawas nga napìsi. Niddán na pe daya papastor se daya pappádi ka panúnut, sírib se pannakabalin na mangtúnung kadaya ngámin nakiwal nga toláy.

Ay ummán pe kiyán ya angwa na kadàtada nga magmul-múla. Túya nu atán na kamulán tada nga akkan pánang nga magappiya, ay atán pe kadàtada ya magpanúnut ka pamàyanán tada senu umabay se magbúnga dayán na pagrig-rigátan tada nga mul-múla.

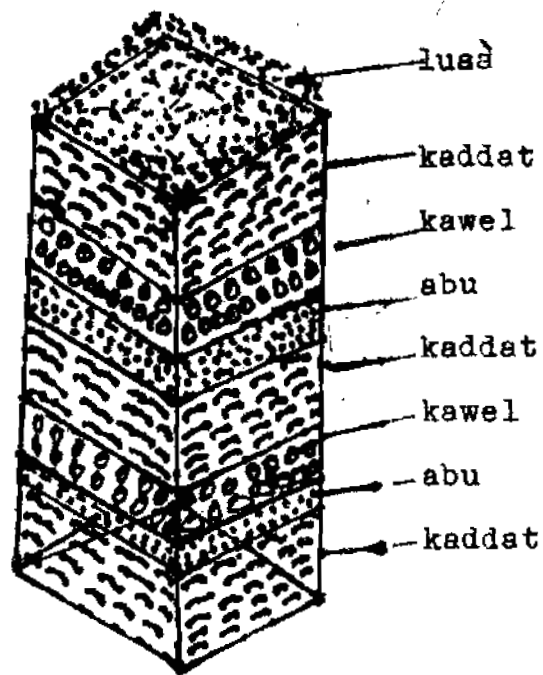
Adu kadàtada ngin, onu ngámin nán ta, ya makammu kadaya abúnu nga magátang kadaya paggatángan, ngamay man-manu ya atán

igátang. Túya atán na isúru daya nasírib nga kuwaan tada nga pangpetalobu kadaya mul-múla, oray nu akkan tada gumátang kadaya magsisininda.

Túya tu idi ya kuwaan tada. Ya munna nga kuwaan ta, ay magsápul ta ka napiya nga pangwaán ka abbut nga pagippayán ta kadaya ummán kadaya kaddat, abu se kawel animál. May nu piyán ta nga duwa ya usár na, ay ippáy ta kiya adanni kiya balay ta, ta pagippayán ta pe kada ngámin daya bulà daya tagilpa se ngámin na madadál nga akakkanan nu atán, may akkan ta nga ippáy daya láta se but-butilya.

Nu nadisidir ta ngin tu pangippayán ta, ay manggayát ta ngin na magabbut, may akkan ta nga idatang kiya danum, ta madadál nu kuwa. Ay ya angwa ta pe kiya abbut, ay akkan abay pánang onu bittì pánang; kuwaan ta ka an-annung na ngala ta senu akkan ta nga masulitán nu adáwan ta ya ippáy ta. An-annung na nu duwa mitru ya kabay na se kalawág na, se tangamitru ya kadallam na.

Nu nabalín tu abbut tin, ay
 payán tada kadaya bulà, ilud,
 tágip, bulà ìlug se ngámin na
 ad-adon na makaru wa malpang. Ay
 napiya pà nang pe nu atán na
 dagámi ammay. Ay ummán kidi ya
 pamàyanán tada kadaya bulà, ilud,
 tágip, bulà ìlug se daya kaddat
 onu dagámi ammay. Munna nga
 ippáy ta kiya abbut, ay tu dayán.
 Ittu yán ya ìnáp ta kitu abbut.
 Kuwaan ta ka tangadángan ya
 písúsù na. Ay ya útun nayanin,
 ay abu. Pagùnud ta la ka abu.
 Upuwán ta tu duddúma kitu gamà se
 dagámi nu adu pà nang. Ay ya
 pamàyanán ta kitu abu, ay alà ta
 se iwar-warnà ta manin kitu

nippáy ta nga gamà se kaddat, ta senu maglilibug gin nu marupà onu lumusà.

Ay ya útun nayanin, ay paggalà ta ka kawel báka, nuwáng se ábuy. Tu idi ya iwar-warnà ta kiya útun natu abu kitu abbut. Lambán ta tu útun natu abu.

Ay kuwaan ta idi ka tallu lànù nu ittu ya minung kitu abbut ta. May tandaanán ta nga masápul la munna ya dagámi onu kaddat nga nalútu, se la tu abu se la itu kawel manin, se la itu kaddat onu dagámi manin.

Ay nu mapnu win tu abbut ta, ay darúnán ta ngin tu neparotun ta nga kaddat onu dagámi ka lusà; pannuwan ta tu abbut tin ka lusà. May masápul la mapinpin ya angwa ta, ta senu akkan na madsam oray naggat ya udán. May mabalin pe nga taddungán nu naggat ya udán, áta madadál nu mapalotán ya danum na.

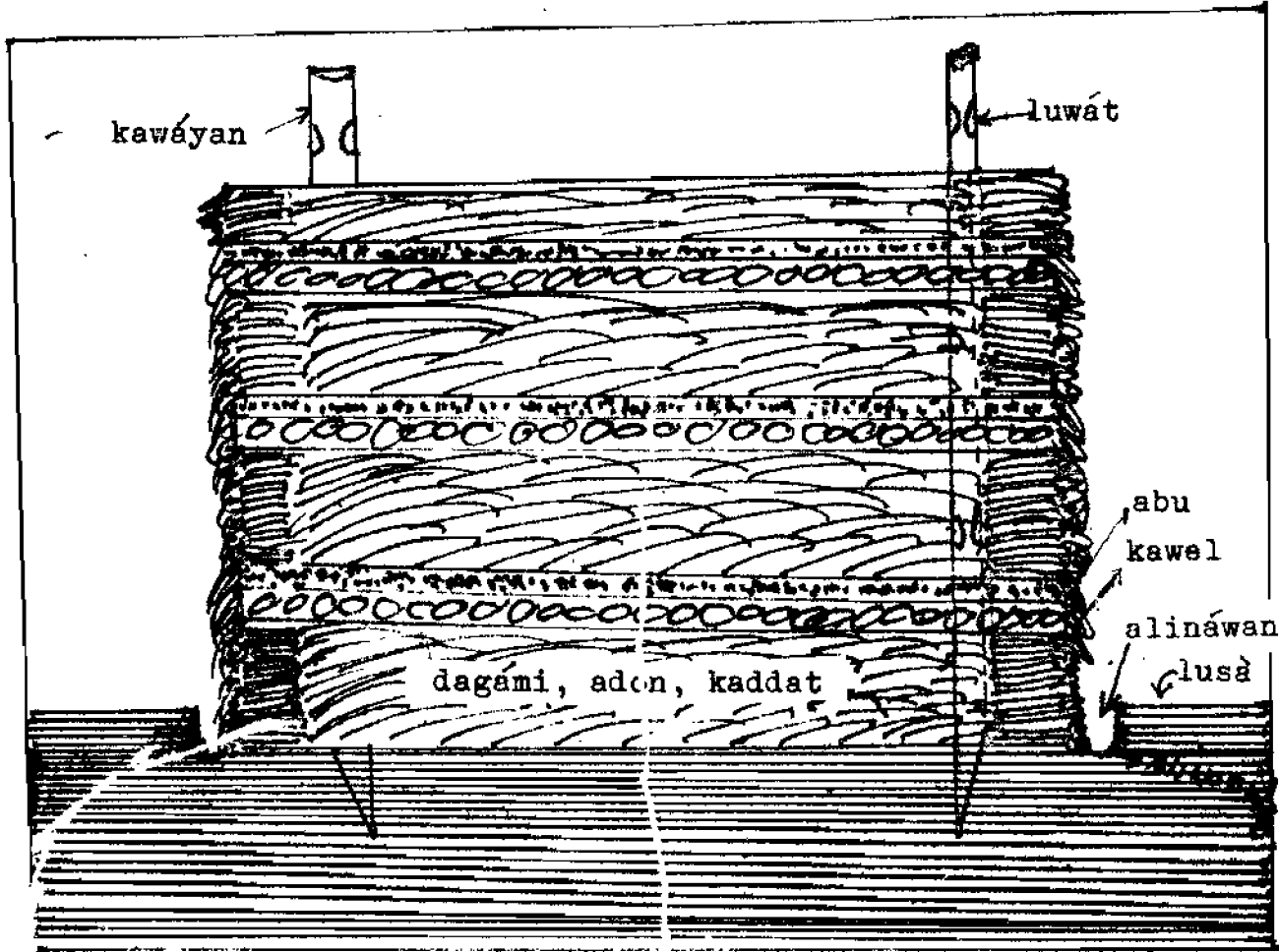
Ay díkod ya kuwaan ta ngin kiyán, ay idaggán ta ngin ya karupù na, ta magduwa búlán onu magappát búlán se la marupù yán.

Ay nu ammu ta nga narupù in, ay túya kurobán ta ngin, ta alàán ta ngin, ta ittu win ya ikur-kuru ta kiya pagmul-mulán ta, ta senu dumam-ag ya lusà, ay natalobu se dadakkal ya mul-múla ta, ay makaru ta pe nga managilpa katagilpaán ya pangippayán ta.

Ay nu piyán ta ya akkan na magabbut, ay magpíli ta pe ka piyán ta nga pangippayán, ay nu atán nin, ay alinawngán ta ya lebut na senu akkan na malnap nu magudán, ta nu malnap, ay mippà tu káru na.

Ya kàwaán nedi, ay ummán kammin kiya mippáy ka abbut, may tare ningpit ya angwa ta kiya ad-adon na. Kuwaan ta ngala ka annam ma inches, ay ya mippáy ka abbut, ay walu.

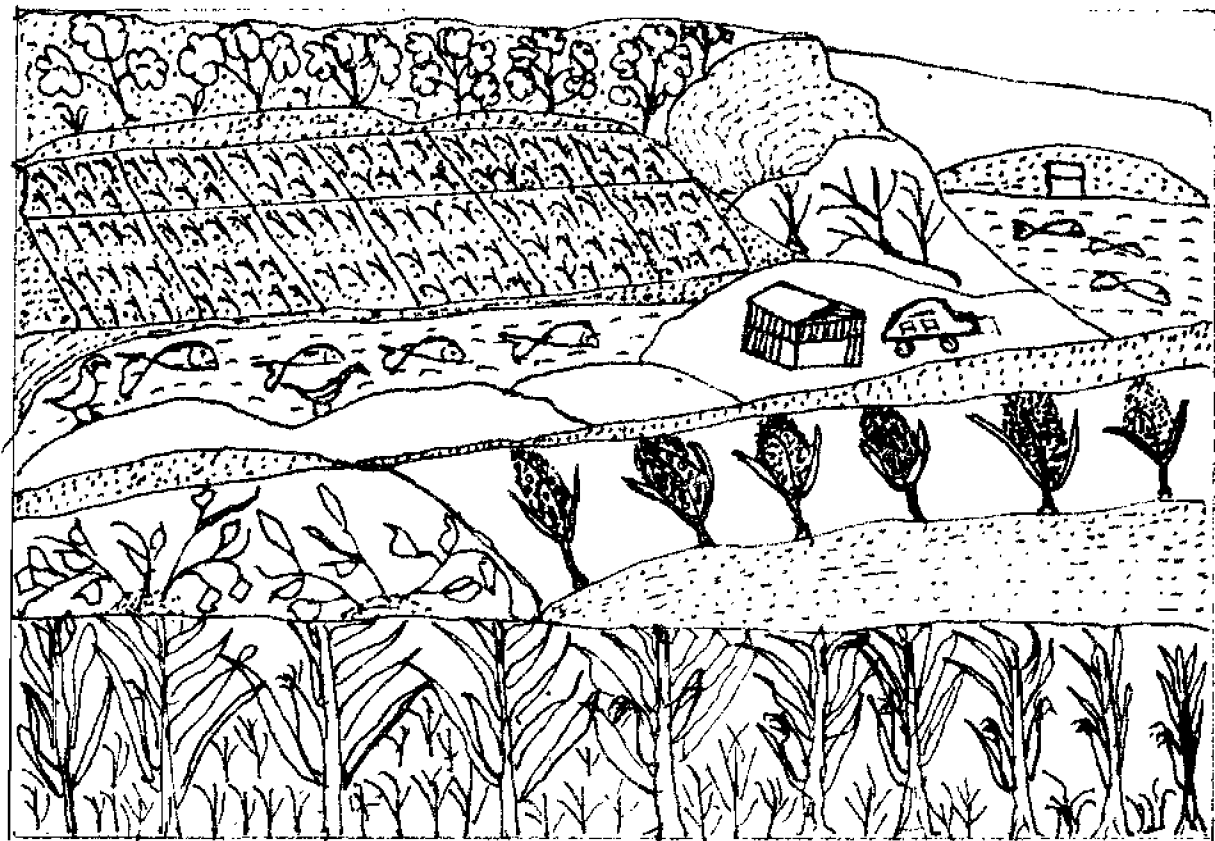
Ya mekàduwa nga pagsabeliyán da, ay mapayán pe ka nursúdán se nal-naltuwetán na búlu onu kawáyan ya adanni kiya magpuntu kitu nagsidaddu wa nasar-sarundù a ad-adon, abu se kaw-kawel animál, ta senu atán dalenan naya ángin nga mawe ka unag ga mangparupsà.

Ay nu mabalin nin, ay kappiyánan ta nga tàbán ka adon bágat ya otun na senu akkan na malpang ka danum mala. May nu negáw, ay sibugán ta, ta akkan manin marupsà nu kuwa.

Ay nu kalpasán na tallu liguwán, ay ialit ta ka sabáli ya pagurnúngán, ay ipanìgad ta ngin tu nagpaningúdu. Ay kalpasán manin na appát liguwán, ay ialit ta kammin kitu naggayatán na ka limma liguwán onu nasur-surà pikam, sigun kiya karupsà na. Ay nu narupsà in, ay annung na ngin na ippayán kiya kamulán.

Ay túyán ya napiya se dálen na mangappiya se mangadu se mamabúnga kadaya mul-múla, ta atán midde na nga napiya nga akkan mippè in kiya lusà tada. Akkan ummán kiya iláku da, nga gatángen ta pikam, ay atán pe ya idde na nga akkan napiya kiya lusà tada nu ittu peyang ya usaran ta.

Palayan ng Bayan

Kiya peyang agligut daya íma daya pagurásan, ay maussi pe ya uggáli se iya peyang nga agkilmát daya mat-mata, ay atán peyang nga meanà kiddi nga kalawagán, ay gapu kadedi, ay umadu pe ya probléma daya mangituráy, tu umadu lugud daya toláy, ay nu adu ya toláy, ay ad-adu pe ya kanan da.

Ay gapu kiyán, ay iya Pilípinas si, ay pan-panunútan na nu paannán na ya mamakkán kadaya adu wa mabis-bisinán na toláy kidi nga íli. Gapu kiddi ya problema, ay nippáy daya ap-apu kiya lintag nga magsápul ka abay ya lusà a áwan toláy magyán se áwan makin kuwa. Oray nu akkan pánang nga natanáp, basta akkan pánang nga nabagi, basta napiya nga pagmulán ka panda ngala nga múla nga makaidde ka kinabánang nga sumeng nga mangsáy kiya bisin nga problema nedi ya íli.

Túya e Gobernador Dumlao ka Nueva Vizcaya, ay isa kadaya ap-apu wa atán na kinuwa nga Palayan ng Bayan, ta isa lugud da

nagagat se makammu wa sumeng kadaya masulitán na magbiyág ga tolay. Adu kurug ya meseng nedi ya prográma naya gubirnu, ta malàsid kiya ápit ta umadu, ay sumeng pe ya mangsulbár kadaya prublema daya tolay ya áwan tarabágu, ta adu ya masápul da nga magubra kiddi ya Palayan ng Bayan project naya Presidente.

Ay ya Palayan ng Bayan ne Gobernador Dumlao, ay nelawág. Adu tar-tarudtud na nga ar-araduwán da nga mulán da ka mait, tawwa china, maní, kamusi, balátung, balangkuy, baginát, ngámin na baláki ya antà se daddúma pikam. Atán pe man-manu wa tan-tanáp na nga túya pagmulán da ka ammay. Atán pe ya limma bagtu wa pisung na, ay pinayán da pe ka riníbu wa sissida, may adu kanu tu nagtálaw, ta ibruweng da tu barungobong natu tambà daya pisung nu umabay ya danum, ta napìpiya kanu wa magkakáwe datu sissida ngamay ittu wa madadál ya tambà nu malnep.

Ay nekagi pe ne Gobernador nga atán pikam ma napiya nga imúla nga pangalakkán ka adu-wa pirà. Basang kanu. Ya maápit ta kanu kiya tangahektáriya, ay makálà ta kanu ka magduwa

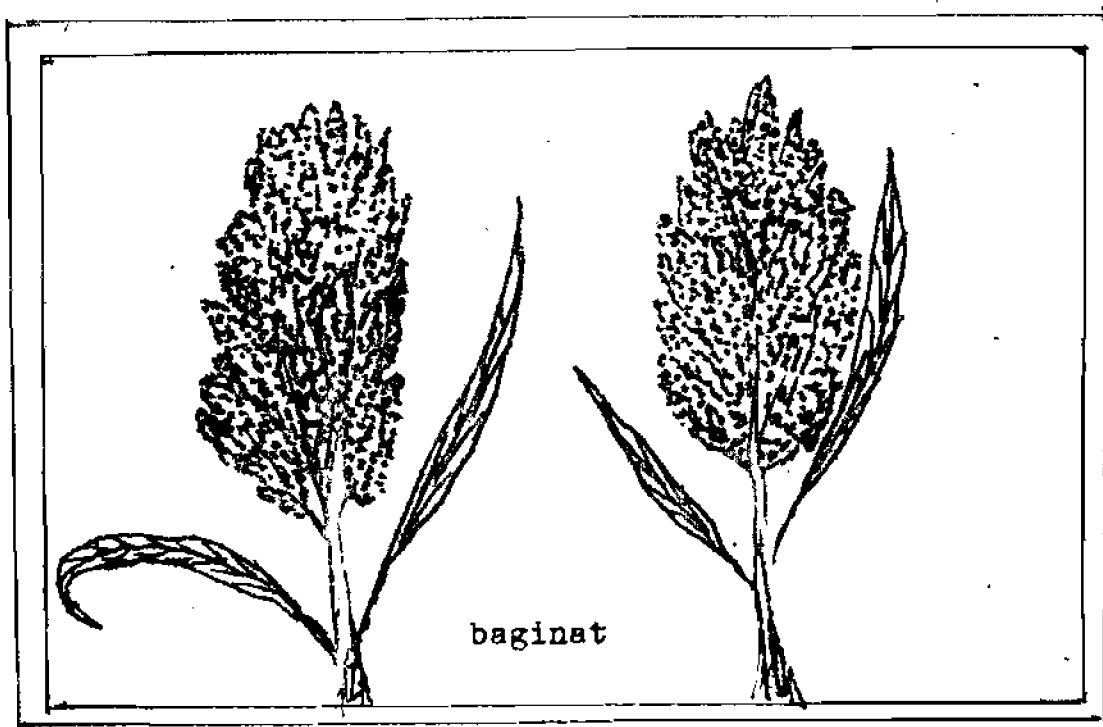
púlu ríbu wa písus. Napiya ya basang kadátada, ta akkan mabaliyán oray nu atán kiya otun na bantay, se akkan pe ya nalapat ta malpang oray nu mabayág ga akkan na maláku, basta tàbúnán ta ka lusà nu iarimán ta, senu akkan lumangpaw.

Ya Baginát

Negákat mi ya 'we siningan ya project ne Gobernador Dumlao kid Nueva Vizcaya ngi. Idi ya project, ay ya makag-kagi ya Palayan ng Bayan.

Kane dumatang kami kitu kampu da nga budega kam pe, ay adu datu nasingan ku wa napiya pe nga kuwaan kanídi Apayao. Adu datu naap-ápit da. Atán ngámin ya kalibbugu na pa, ay adu pe datu asingan ku wa atán da pe kadátada.

Ilay ya piyán ku pánang nga kuwaan tada, ay kadúwan tada ya magmúla ka baginát, ta adu ya surbi na kadátada. Napiya nu

baginat

mulán tada ka baginát ya gudduwa naya ublág tada, ta ya pamàyanán tada, ay pagsurbìyan tada ka purà anù se ipakkán ta ka ábuy. Ay napiya pe nga iláku.

Napiya idi ya imúla, ta akkan na nga masápul pà nang ya adu wa abúnu. Nu mabúras ta diddi ya baginát, ay langgustìyan ta, ta senu akkan madadál. Túidi ya usár na pà nang. Nu piyán tada maganù, ay makar-karu pà nang nga umadu se umabay daya anù nu ya baginát ya ipurà ta peyang. Ay ummán pe ya ábuy nu ittu ya ipak-pakkán ta. Ay napiya pe ya iláku. Ay annung na pe ya kanan.

Ay ya pagpiyán pe nedi, ay mabalin ta nga tappuwán ya pagganiyán ta, ta senu dumadakkal ya sápi na, ay umad-adu ya magáni ta nu malútu manin tu búnga tu sápi na. Ay mabalin manin na tappuwán ta senu sumgut manin, ta senu mamìlu ta nga magápit kiya sissa nga tugnu.

Ay nu gudduwa naya ublág ta ya baginatan ta, ay adu pà nang ya málà ta. Babalin ta pe iláku, ta nangína pe. Adu ya usár na kadàtada.

Ya Kinapatag daya Mul-múla se An-animál

Kiya Apayao wi, ay adu kadàtada ya adu wa agmul-múla se adu wa agtarakan kadaya an-animál, may adu pe ya akkan na makammu kadaya kinapatag da se iya keusarán da. Túya gapu na nga adu kadàtada ya magtatakit, tàwán kam kadaya mabùsit, magpasúsu se daya bibittì pikam ma annánà, ta kúráng ya usaran naya bag-baggi da. Túya atán na ikagi daya mamasírib ba manglukát kadaya mat-mata se ur-uray tada senu mammuwán tada daya kinabànéng daya mul-múla se an-animál tada, nu mausár da kiya kusína.

Ay túidi ya nán da. Atán kanu wa annam ma grúpu daya innalgaw wa mak-makkán.

Ya munna, ay tú daya ad-adon se daya ngila nga tagilpa, ummán kada atang, karabása, marunggáy se ngámin daya rang-rangaw wa mabalin na ilpa. Ay dedi, ay nabànéng da ka bitamína A.

Ya mekàduwa, ay daya nabènéng ka Bitamína C, ummán kadaya bayábat, lumbán, kalamansi se daddúma pikam ma bung-búnga.

Ya mekàlu wa grúpu daya mak-makkán, ay daya nataba nga kakkanan, ummán kadaya manteka, iyug, karni se daya butter ra magátang kadaya sininda.

Ay ya mekappát, ay ya nabànáng kiya prutína nga nán da. Tú dedi daya giyán na: da sissida, karni, gátas, lagdaw, bis-bisukul, dagíkan, antà, balátung se daddúma pikam.

Ya sumarunu túya magpakulnit nga kakkanan, ummán kadaya baggát, mait, síway se kamusi.

Ya mekannam ma grúpu daya mak-makkán, ay tú daya gátas se cheese. Dedi ya grúpu, ay adu pe ya midde da ki baggi ta, tàwán kam nu ya gátas nga apangngalà kadaya nalùmaga nuwáng, báka se kalding. Mabalín na inuman nin oray nu akkan na malútu, may nu piyán ta, ay ipapásu ta pikam se ta ngala inuman.

Ay sigun pe kadaya nasírib ba nangagi kadedi, ay atán pe ya urnus naya angngusár onu angngán ta ka ngámin dedi.

Kiya pagmakát onu panagsíra, ay tú dedi daya idasár ta. Panda ngala nga búnga, nabáw onu mait se la daya nabànáng ka

prutína nga tagilpa o masida, ummán kadaya ìlug, karni, balátung, antà, onu sissida, gátas se dagíkan nu ittu ya atán

Ya agpapásu, ay tú dedi kuma daya pagsasanguwán ta: daya nabànáng ka prutína, tag-tagilpa, nabáw onu mait, se panda la nga nalútu wa búnga nga pagpalunà ta.

Ay kiya aggigídám, ay tag-tagilpa, daya nabànáng ka prutína nga ummán kadaya kar-karni se sissida se antà a nalútu, ay ntán pe nabáw onu mait se panda la nga linànat onu bung-búnga nga mabalin na pagpalunà a mausár ra mangamung kiya usaran naya baggi ta.

Ay ya isa pe ya nekagi da, ay panggap kiya anglappa se aglànát kadaya mabalin na ilpa se ilànát. Nu maglànát ta kanu, ay akkan ta kanu wa bulakkán ta senu akkan kanu wa magtalaw ya bitamína na. Malàsíd ya belangkuy, ta ntán kanu makàinglaw kiya kapsit na. Túya masápul la bulakkán ta, se yala nga ilànát. May akkan ta nga rupsakkan ya ilànát ta, ta matay manin ya masápul naya baggi ta kaggína nu kuwa.

Ay ya mepanggap kiya tagilpa, ay bagguwán ta pikam se ta ngala nga gìgepan ta senu akkan na mabguwán tu masápul naya baggi ta kaggína. Ay nu ilpa ta, ay ikibug ta pikam ya asin ki danum se ta nga ipagurù se ta ngala ipisù ya tagilpa, may sittatakkab peyang ya bánga. May akkan ta pe ya kuwaan ka narupsà, ta senu namit se adu pe ya idde na nga mausár kiya baggi ta.

Túidi ya napiya nga surútan ta, senu akkan ta nga masansán na madagáng. Oray áwan hospítal, ay tumare daya prublema ta, ta napiya lugud peyang ya bag-baggi ta.

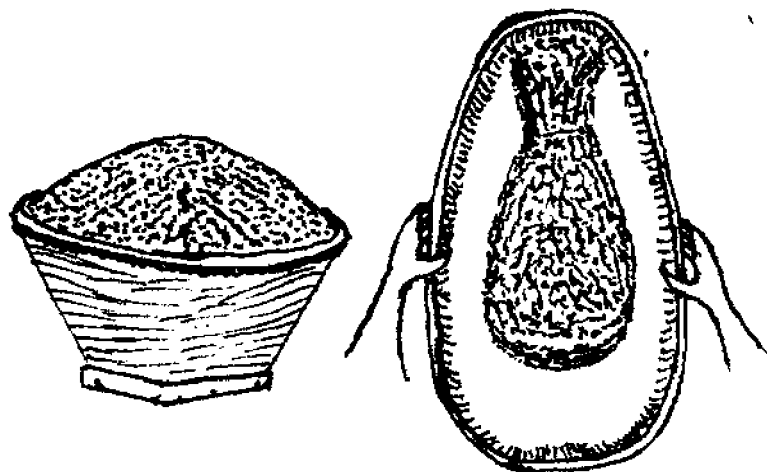
Ya Napiya nga Anggát ka Baggát

Nanggayát kitu kabittì ku kam ya inakammù kiya gagángay tada nga Isnag ka mepanggap kiya panangistimár tada kiya kanan tada. Ay áwan ku ammu wa makagi ka mepanggap kiyán, ta pàgan ku

lugud ya kinaánus tada nga Isnag ka mepanggap kiya ittu ngámin nga ubra tada.

Naánus tada nga nán ku, ata nu magbáyu tada, tàwán kam daya babbay, ay pasuráy itukab da ya bittì a bayuwan, ta ya gapu na, ay piyán da nu áwan da nga masingan na kubkub naya baggát. Ata sallamán da nu atán ya mepangán kaggída, tagiappattan da daya baggibaggi da, ta ngágan da lugud da babay pe. Ay túya piyán da nu áwan ya makagi pe kaggída. Ay se namit mà kurug ya nadgát ta baggát, may áwan na pà nang nga midde kadátada nga Isnag. Nán ku áta oray iyà, ay piyén ku kurug pe ya kanan ya nadgát ta pinotun kitun, ta dálin ku pe nu ittu ya atán na midde kiyà, may áwan kammala ngin, áta áwan na ngin na bitamína.

Ay napiya ta akkan wayya nga matúdug ge Dios. Ammu na ya kasapulán tada. Ay túya nangwa ka sírib na, ta kane atán ya Writers' Workshop kanedi Bagabag, ay nepàrob nà pe ya nawe ya nepagatindár. Ay napiya mà kurug, ta atán da kurug ga napiya nga makaseng kadátada nga Isnag kadatu kag-kagiyan datu mamasírib ba nagtùgud kadakami, ay ittu ya nepesúrát da kadakami.

Ay ittu idi ya ammu a napiya pe kadåtada nga Isnag. Nu magpapan kiya panagbáyú kaday ammay, ay pagas-assílán daya babbay tada ya napusà a baggát, may akkan kurug ittu yán ya kurug ga napiya nga baggát, áta bittì ya midde na kadåtada. Ya napiya nga agbáyú wala, ay akkan ta tagge ippaán ya kubkub naya baggát, ta ittu idi ya nabànáng kiya bitamína. Adu ya midde na kadåtada.

Ya pagpiyán pe nedi, ay ittu idi. Akkan ta pe tagge masápul gumátang ka Vitamin B. Ay nalùmag ta pe, áta adu lugud ya midde na nga kasapulán naya baggi tada nga mamabílag se mamalùmag. Tàwán kam kadaya an-annánà, áta daya annánà, ay tú dedi daya makasápul pánang ka Vitamin B, ta senu akkan da nga maglabbád, ay natalobu da pe. Nalùmag da pe.

Ay ya isa nga pagpiyán nedi, ay idi. Akkan ta pe masápul ya adu pánang nga inadáwan, áta bittì lugud ya angngán ta, ta tare yala nga nasampat ta nán tada, may oray, ta adu ya midde na kadátada. Ay pagpiyán pe, ta bittì pe ya makkán ta oray nu adu ta nga bumalay.

Ata akkan wayya nga iya kinaadu naya makkán ta ya mangidde kiya masápul naya baggi tada nga pamílag. Ta ya adu wa angngán, ay battug gala ya midde na. Awan na málà naya baggi tada nga napiya.

Ittu yán ya piyán ku wa kuwaan tada nga lsnag, tàwán kam kadátada nga napubri. Awan tada nga igat-gátang kadaya ag-ágas

sa ummán kiya Vitamin B nga ágas sa labbád. Ta ya labbád ya isa nga nakáru wa sinakit ta nalapat ta nga málà nu nadgát pà nang ya agbagabaggát. Túya nán ku, ay akkan tada nga palotanán ya magdaggát, ta kenga tu kubkub natu baggát ta mippaán, ay ittu ya kasapulán tada nga tolay kid kalawagán ni.

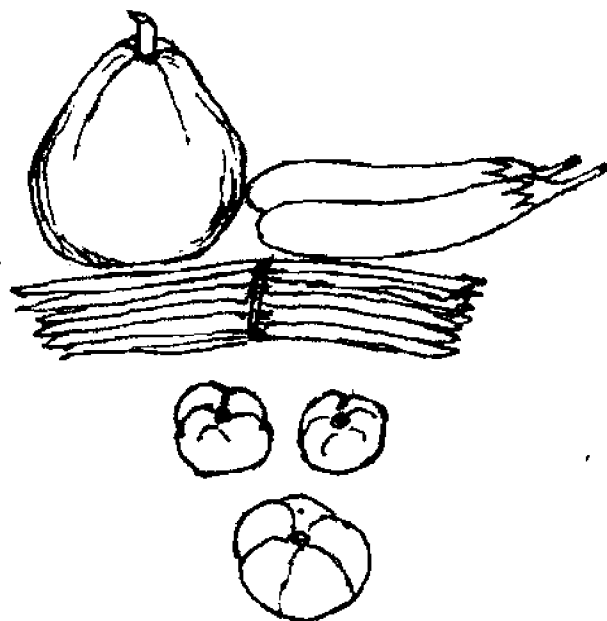
Ya Kasapulán daya Magbalin na Ina

Kadedi yin na al-algaw ta ammu onu nammuwán kun na magparígát tada ngin gapu kiya kà kèwaán ned kalawagán ni nga atán tutu wala ngámin nin ya meparátu kadátada nga tolay. Tàwán kam kadaya magan-annánà, mapar-parigátan da pà-pà nang kiya orás sa kabùsit da se kiya agtagíbi da, kiya napalotán na kinatárud daya annánà da. May atán ya bittì ala nga piyán ku nga ipakammu se ipàwa kaggída nu piyán da.

Ay ummán kidi ya piyán ku. Nu manggayát ya isa nga ina nga manggap-gapu, ay masápul la tarànan na ya baggibaggi na.

Kasapulán kídi ya ina ya mangsingasingan kiya pagpiyán na, ta senu akkan pánang nga magparigát kiya kabùsit na se kiya agtagíbi na.

Túidi ya nán ku. Nu magínaw ya isa nga ina, ay masápul la akkan na kuma nga bay-bay-án ya magsida kadaya tag-tagilpa nga ammu na nga atán ya midde na nga mamabílag kiya baggi na. Ta kasapulán ya bitamína se daya iron nga nán daya duktor ra nasírìb. Ay gapu ta áwan ta pánang nga igátang kadedi, ay

túya masápul la kadúwan naya
isa nga ina ya magsida kadaya
tag-tagilpa nga ummán kadaya
antà a nalútu onu ya namáta, se
daya utung daya kamusi se daya
panda ngala nga rangaw wa
matag-tagilpa, se daya karni se
ilug nu atán, se daddúma pikam
ma annung ta nga milpa nga atán
ya mabalin na midde na kadaya
magpasúsu se nabùsit. Ad-adu
kuma ya angnán da kiya tagilpa
may ya nabáw pe, ta senu atán
ya bílag naya baggi da, áta ya
tagilpa ya paggayatán naya adu
wa pamílag naya baggi da. Ata
ittu idi ya pangalakkán pe naya
an-anà ka unag kiya kan-kanan

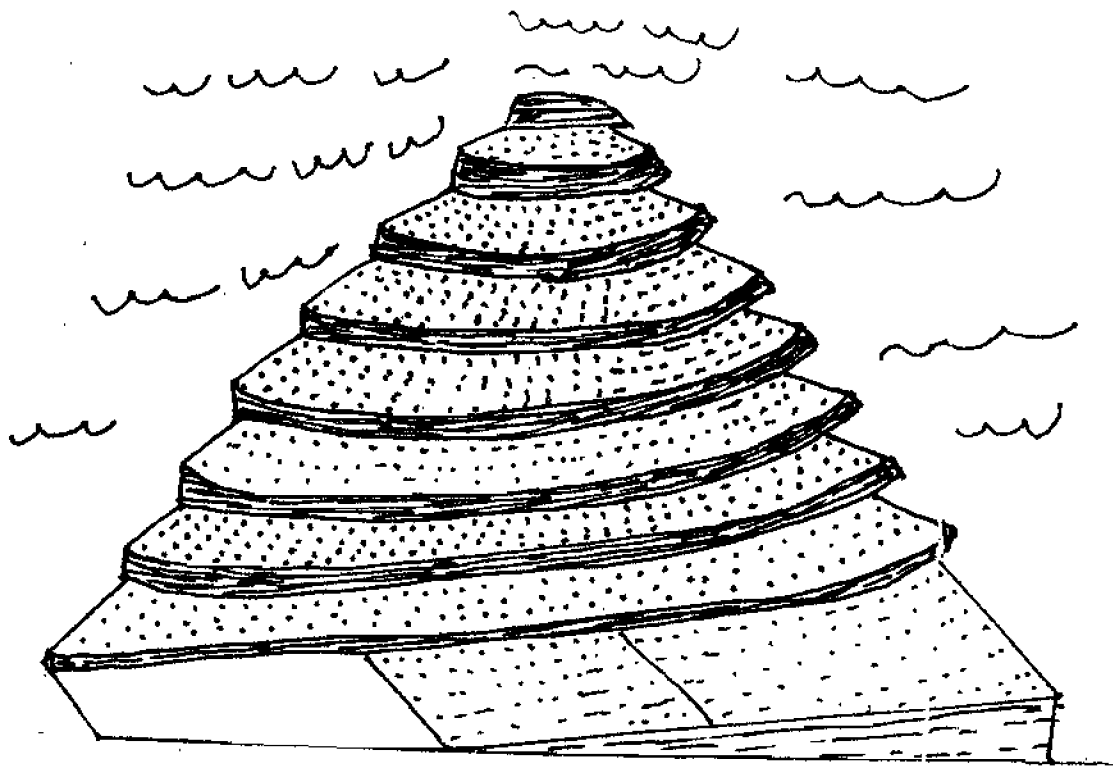
na, ay túya masápul la napiya peyang ya kan-kanan na, ta senu ya an-anà, ay áwan na nga sadúra nu meanà.

Ay ittu ya piyán ku nu ad-adu ya tagilpa nga imúla tada, ta ittu yán ya mangidde kiya bílag daya baggi tada. Ittu pe dayán daya mabalin tada nga pagannung kadaya akkakkanan daya babánang nga tolay ya adu daya igátang da kadaya ammu da nga meláku wa pamílag kadaya baggi da.

Ya nán ku, ay napiya din nu kuwaan tada dedi, ta senu akkan tada agpà a maparigátan pànang nga magtarakan kadaya annánà tada se daya baggi tada.

Anus se Namnáma

Kiya interu kalawagán, ay atán daya tare tanáp se atán pe daya ban-bantay, ta ittu lugud yán ya nangiparsuwa naya makin kuwa kiya lusà se i ngámin atán kiya otun na. Ngamay ngámin dayán, ay napiya da pànang kiya àráng na se iya mata tada nga

tolay na. Ay ngámin pe dayán, ay magpáda da ka kapàyanán se kausarán basta atán ya ánus se namnáma kadàta nga sangapáda.

Tuya oray nu atán tada kiya kaban-bantáyan na parte nedi ya kalawagán, ay màwa ta pe ya ummán kiya angwa daya tolai ya atán kiya tanáp kada lusà da, basta atán ya ánus se namnáma ki uray ta.

Nán ku idi, áta ka Banawe, Ifugao, ay alingúdu pe daya ban-bantay na, may taanna tura kumil-kilekel daya tálun da nga manggayát ka pungut se dumatang kiya untù da ban-bantay? O áta ammu da nga ya manag-taggiittì a magtanád kadaya nabagi pe ya lusà da, ay atán na midde na kaggída nu makàwa da. Sigúru wa taggisa pe ya silung tu nangwa datu inagkona daya iBanawe kadatu tálun da, may basta duwa ríbu kanu win na dagun panda kitu nanggayát da, ay ittu ya gapu na nga adu pà nang ngin ya kinuwa da. Ay gapu kadedi ya kinuwaán da, ay magápít da pe kiya ummán kiya aggápít daya atán kiya katanapán na lusà. Annung da pe ya mamìlu wa maggáni kiya isa nga dagun.

Túya napiya kuma, kabbulun, nu atán pe ya manggayát tã managtaggisa nga magtanád kadåtada kadaya lusà tada nga ammu ta nga napiya nga tanadán se iya atán danum na. May oray nu akkan madalen danum, ay napiya pe. Múlán ta ngala nu kaggat naya udán, piya ta akkan magkaw-át ya danum na nu atán na pangngad na.

Ka Banawe, ay nanam-áy datu annánà da ngin, áta datu inagkona da, ay ammu da nga nesagána ya masanguwánan daya annánà da.

Túya senu akkan ta nga maládaw, idde yin ya orás ta nga manglukág kadaya pus-púsu se ur-uray tada, se orás tada nga mangiwáras kadaya mat-mata tada kadaya ammu ta se masingan ta nga pagkapiyaán ta se daya annánà tada. Kurug ga nasulit ya mangwa kadedi, ta áwan ta nga adu wa ar-aruminta, may basta atán ya ánus se namnáma kadàta, ay e Dios ya maneng kadåtada nu makiapu ta kaggina. Ummán pe kiya bàbànan na nga innanamán ta nga alà nitta ka balay na nu kurugan ta daya nán na.

Ya Napiya nga Agtálun

Adu daya magtal-tálun kadàtada ngin, may man-manu pikam ya makammu se mangsúrut kadaya ikag-kagi daya nagádal mepanggap kadaya mul-múla.

Ay tú pe idi ya bittì a isúrát ku wa nammuwán ku mepanggap kiya panagtálun. Sigun ki nán daya daddúma nga agrikulturista, ay nu magbunúbun tada ngin, ay araduan tada pe yin ya pagmulán tada kí bunúbun nu magdadakkal.

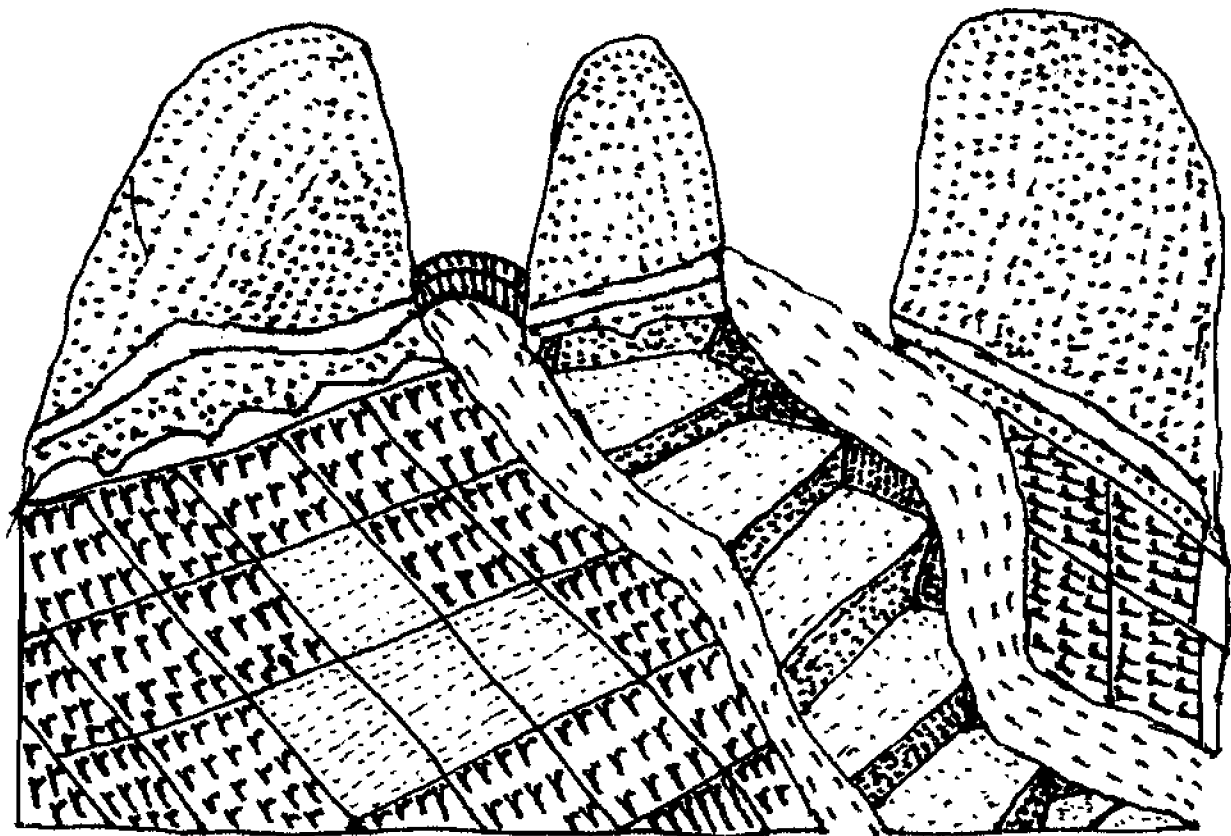
Mepapan kiya agbunúbun ta, ay atán tallu wa mabalin tada nga pangwaán, ummán kadedi ya nán na ki Inglis wet bed, dry seed bed se dápug. May ya kapiyaán na usaran tada, ay ya wet bed.

Ya kuwaan tada kiya wet bed, ay kappiyánan tada nga dalusán, se tada ngala nga araduan se paragúsán. Mamìlu kuma nga maarádu se maparagúsán. May iya kapamìlu na, ay payán tada

pikam ka abúnu na, se tada ngala araduwan se paragúsán ta senu mekibug ga mapadán ya mangpatalobu kiya bunúbun tada.

Ay nu nàwa tada dayanin, ay iwaritán tada ngin ya aggì, may ya angwa tada pe ki bunúbun, ay piliyán tada pikam ya natúbu. Ya kuwaan tade, ay mangalà tada ka magatut ta bukal, se ta nga iwáras ka lúput se tada nga mangalà ka bìlà a pangilukútán tada kiya lúput ta newarásan natu bukal, may sinnan ta, ta akkan nga mippaán. Ay nu nalúkut tin, ay ìbar tada ngin ka duwa púlu se appát ta orás, se tada nga igàdáng, may akkan tada pikam ma b̀uliyán panda ka duwa ngalgaw. Nu b̀uliyán tada se ya áwen na walu púlu wa tummúbu, ay taliyán tada ya aggì, ta akkan p̀anang natúbu. May nu málà na nga walu púlu onu nasurù tu tummúbu, ay natúbu nán tada, ay túyán ya alà ta ngaibunúbun.

Ay ya angwa tada ngin, ay alà tada tu aggì se tada ippáy ka láta se tada danumán. Ippà tada datu maglattát, ta akkan da nga tumúbu. Ìbar tada ka tangalgaw se tangagabi, se tada ngala ippáy ka langgusti, may akkan tada nga pannuwan ya langgusti, ta madadál nu lumbád ya aggì nu rumísim.

Ya angwa tada ngin nu melanggusti, ay ippáy tada kiya ammu tada nga áwan manadál. May sibugán tada ka mamidduwa kiya tangalgaw nu áwan udán. Ay nu magudán, ay lidúmán tada pe.

Nu rumísim min panda ka duwa onu tallu ngalgaw, ay mabalin nin na ibunúbun. May ya angwa ta, ay kappiyánan tada nga iwárit kiya pagbunubúnán tada. Kuwaan tada ka akkan na megkanikanig ya aggiwárit tada, ta senu napiya ya iàabay da.

Kalpasán na duwa púlu onu duwa púlu se limma ngalgaw, ay dadakkal da ngin, ay ittu pe yin ya agmúla tada. May darnán tada pikam ma bədútán ya tali imúla tada, se tada nga dalusán daya gamut na. Ippaán ta ngámin na dinumkat. Nu madalusán da ngin, ay pas-pastán ta ngin. May mangippáy tada pikam ka danum ka abay ya besin se tada nga payán ka Furadan 3g aggágas na ta senu matay nu atán na sinakit natu bunúbun. Kappiyánan ta nga ikibug ya ágas kiya danum se tada nga ibarrán daya napsattán na bunúbun. Tangalgawán ta nga ìbar, may kuwaan tada ka ya

pungut tala naya aggì ya malnap, ta matay da manin nu napalotán ya danum na. Nu tangalgaw na ngin na nìbar, ay magmúla tada ngin.

Mepapan kiya tálun na mulán ta, ay ummán kídì ya kuwaan tada. Nán ku kiya nanggayát ku nga nangisúrát kídì ya maggindán kuma ya agbunúbun tada se iya aggarádu tada kiya pagmulán tada, áta sigun kiya nán daya agrikulturista, ay pamiluan tada kuma nga araduan ya pagmulán tada. Ay payán tada ka agtangeligguwán na imáng na, dikod duwa púlu se isa nga algaw panda kiya muddi ya angngarádu tada, ay mabelin pe yin na imúla tu bunúbun tada. May iya nangrúna nga gapu na nga karuwan tada nga araduan se akkan tada nga karuwan mulán, ay iddán ta ka algaw na nga marupsà pikam daya kaddat. Ta nu atán múla ngin kiya karupsà da, ay atán na idde da nga maddi kiya aggabay daya múla tada nga ammay.

Túya araduan tada se paragúsán kiya isa nga liggu se tada nga araduan manin kiya sumarunu wa liggu, senu mepanigad tu

nagpanin-otun. Ay nu mabalin manin tu isa nga liggu, ay araduan se paragúsán tada manin, ay mabalin pe yin na raappán nin.

Nu dadakkal ya bunúbun nin, ay mangwa ta ngin ka planting wire nga nán-na ki Inglis. Idi ya bárus, ay atán na bitul na nga agduduwa púlu se limma nga sintimitru ya kaddayu na. Ay kuwaan ta pe ka adaddu ya bárus ta senu oray nu abay ya silung naya tálun, ay annung na nga igpat kiya nagpungtu kiya silung.

Nu nabalin tu kinuwa ta nga bárus sin, ay payán ta pe yin ka pátù naya nagpungtu. Nu magraap ta ngin, ay ipátù ta ya magpungtu ki bárus kiya magpungtu pe ki tálun. Day sinnan ta ya katunúngán na. Masápul la iskuwaládu ya angngippáy ta kiya bárus senu natúnung ya agmúla ta. Ya gapu na nga atán ya planting wire nga nán da, ay senu natúnung ya múla, ay nu natúnung ya múla, ay nalapat ya magdalus nu adu ya kaddat na. Tàwán kam nu atán na rotary weeder ta. Ay isa pe, ay senu napiya nga sisínán nu natúnung ya ammay ta. Ay nu atán da nga siyù naya tálun, ay akkan

ta tagge ya lubidán nin, karkulowan ta ngala ngin nga tunúngan ya agbabátug da.

Nu nabalin ta nga nagraap pin, ay kappiyánan ta se dalusán ta daya pangngad na ngin. Isa nga liggu panda kiya nagmúla ta, ay spreyan ta kadaya ag-ágas sa isúru daya agrikulturista, ummán kadaya Mepcin, Gusathion E, Azodrin, Sevin, Folidol se daddúma pikam.

Ay nu adu pe kaddat na ngin, ay napiya pe nu dalusán ta ngin kiya bibittì da pikam. Nu atán na weeder ta, ay ittu ya usaran ta, oray ta natúnung ya nagmúla ta, ta nagusár ta ka planting wire. Napiya ya weeder, áta makaru ta, ay maruyrui pe ya lupang kiya nagtutuldán daya múla. Kiya agballát ta, ay nu atán pe ya tumúbu wa ammay ya akkan na páda natu aggì ta, ay napiya nu bádútán ta pe tuni, ta senu akkan na makibugán tu aggì ta, tàwán kam nu napiya ya aggì ta.

Oray nu nakadalu ta ngin, ay masápul la sù-sùbangán ta peyang, ta senu mesimpud da mammuwán ta nu atán na magdadál.

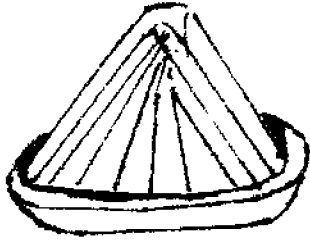
Nu masápul na ya maabunuwán, nu akkan ta nga ammu, ay magsaludsud ta kadaya agrikulturista, ta nakal-kalase pe ya masápul daya mul-múla, sigun kiya pagkurángan naya lusà a pagmulán ta.

Ay nu tangabúlán nin se ta ngala maggáni, ay passiyánan ta ngin ya tálun ta, ta akkan na masápul na ammay pè nang ya danum min nu kumulnit ya bukal na. Ay isa pe ya ammassiyán ta, ay senú namaga pe yin nu ganiyan ta, akkan ta ngin na melup-lupngán.

Túidi ya bittì a ammu mepanggap kiya napiya nga agtálun.

Ya Namit ta Pamàyanán ka Kamusi

Gapu ta ammu a adu daya kamusi tada, ay ammu pe nga adu pe ya baláki nga anglútu tada. Atán ka nga linànat, atán ka nga pinarítu, ay atán ka nga mipsoy se meúgám. Tú dayán daya ammu tada nga pamàyanán kadaya kamusi tada.

dinaldag

Ay gapu ta atán lugud ya nasingan ku nga baru wa pamàyanán
daya nasírib ba maglútu wa tolay nga nepassingan da kiyà, ay
piyán ku pe nga kuwaan tada, ta rinamanán ku, may kurug mà a
namit.

Ummán kidi ya angwa tada. Ilànát ta ya kamusi se ta la nga
iludán. Ay nu mabalin ta nga magilud, ay daldaggan ta ka nemà
pànang. Ay tú dedi daya ikibug ta: butter, kalamansi se sùkár.
Túidi ya angwa ta:

tangamalúkung nga dinaldag ga kamusi
duwa kustára nga margarine onu butter onu denu
tallu kustára nga napgat ta mayán na kalamansi
tallu kustára nga sùkár

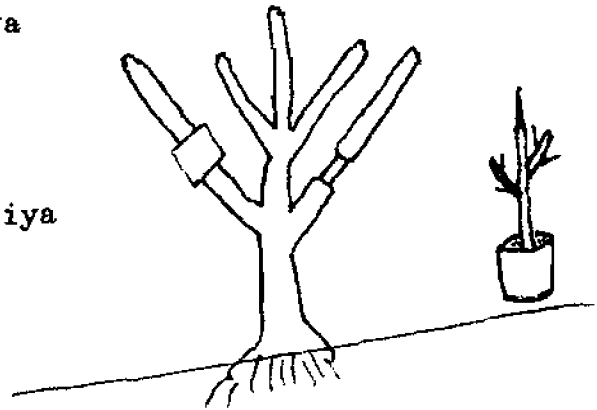
Ay tú ngámin dayán daya pagkikibúgán ta, se ta nga dal-daldag
panda kiya melibug pànang nga mekappiya. Ay nu ammu ta ngin na
annung na ngin na adáwan, ay adáwan ta ngin kadaya gupán, ay
mabalin nin na makkán yán.

Ay ya agpangágan daya nangitùgud kidi, ay Camote Snow Peak.

Ya liagmarkut

Ya marcotting nga nán na ki Inglis, ay isa nga kaláse naya panangpaadu kadaya mul-múla tada. Tàwán kam nu piyán tada nga makaru ya agbúnga da.

Ya angwa ta kiddi, ay ummán kiddi. Ya munna, ay piliyán tada daya pasanga naya káyu wa piyán ta nga paaduan. Sinnan tada daya áwan na sin-sinakit se iya masinágan ya nagpin-píngit kiya pasanga nu sumínág, ta senu makaru se magpapáda ya aggamut naya maglebuwán kiya markútan ta. Ya kadakkal naya pasanga nga piliyan tada, ay daya akkan abay pánang se akkan pe daya bibittì pánang. Napiya ya gudduwa nga pulgáda onu isa nga pulgáda ya kadakkal na.

Nu nakapíli `tada ngin, ay túidi ya kuwaan tada ngin. Galgallan ta ngin tu pasanga se ta nga ippà tu kapsit na se ta nga kitkítán pikam ma kappiyánan tu nangalakkán ta kitu kapsit na, ta get nu mapolit tu kapsit na, ay akkan na magtaríngit nu kuwa. Nu nakapsítán nin, ay akkan ta pikam pastan nu di ya kumulnit tu bungraw natu nanggalgallán ta. Nu naglibbutu win tu kapsit natu bungraw natu nanggalgallán ta, ay mabalin nin na pastan.

Ay mangalà ta ngin ka pamsat ta, ummán kadaya selupin, kawáyan, láta onu bunut. Nu atán nin daya pamsat ta, ay payán ta ngin ka lusà a nadam-ag, se ta ngala nga ipsat kitu bungraw natu nagkapsítán ta nga paningúdu. Nu nabalin nin, ay sibugán ta nu negáw.

Nu appát búlán na ngin, ay manggayát tin na tumúbu daya gamut na. Nu atán annam onu pittu búlán nin, ay annung na ngin na alà. Ay nu alà ta ngin, ay ragadiyan ta tu taggad natu pinsat ta, may palallanan ta, ta senu akkan pàrang nga maguy-guyyu, ta get nu atán na marítu kadatu gamut ta tumúbu.

Ay nu nálà ta ngin, ay akkan ta nga ipakaw-át ta imúla kiya permanente ya pagmulán ta. Napiya nu ippáy ta pikam ka láta nga atán lusà na panda ka tangabúlán, ta senu matarakan pikam ma napiya, ta nalapat pikam ma matay, ta apangngalà lugud kitu ina na. Nu ammu ta ngin na napiya ya aggabay na ngin, ay ialit ta ngin kitu piyán ta nga pagmulán, ta oray nu akkan ta pánang nga sin-sinnan nin, ay napiya ngin, ta nálà na ngin tu kurug ga iàabay na ngin.

Napiya kurug ya magmarkut, ta nu magbúnga tu naggayatán na nga káyu, ay magbúnga pe yin, oray nu bittì pikam. May atán pe ya pagtareyán na, ta nalapat ta mìlang, ta áwen lugud gamut natu túlad na. Tittu ya lebut na nga naggamut.

Túidi ya bittì a ammu ku panggap kiya magmarkut.

Ya Agtarakan ka Rábit

Man-manu pikam ya rábit kiya Pilipinas si, may monggayát tin na mammuwán daya toláy nga ya karni na, ay adu ya midde na kiya baggi ta. Natalobu da se áwan da nga adu wa sinalit, se akkan da nga nagastár ka kanan, se akkan pe masápul la abay ya pirà a panggayatán ta, ta akkan da nga nangína pà nang. Ngamay masápul da ya napiya nga balay da se napiya nga panagtarakan, ta nalapat da nga matay, tàwán kam nu daya bibittì.

Ya pakasapúlán pà nang kiya balay da, ay senu makuntrol ta ya kanan da, sen akkan pe ya makkán daya átu se kusa da. Ay ya angwa ta kiya balay naya isa nga abay, ay duwa kadapán ya kabay na, ay tallu wa kadapán ya kadaddu na. Kabayyan ta ya gitap na senu nalapat ya anngalà ta nu atén na kuwaan ta kaggína, se nalapat pe ya dalusán ya unag na. Ay ya datág na, kuwaan ta ka tangakurimngán ya kaddayu na, ta senu nalapat ta milbut ya pásag da se ya kawel da.

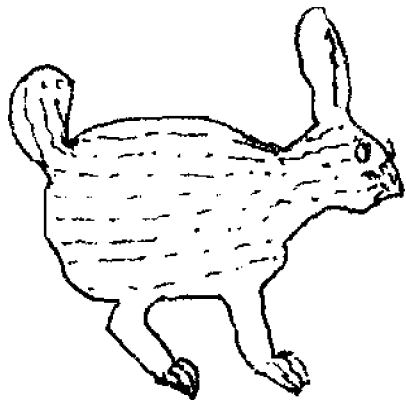
Ya angwa ta, ay isibna ta peyang daya dadakkal lin, ta pabegan da ya magpapatay nu kuwa. May daya bibittì, ay annung na pikam ma pagpapnuwan.

Ya panagpakkán ka rábit, ay masápul na pe ya adu wa danum. Túya napiya nu atán peyang nga nadalus sa danum kiya balay na, tàwán kam nu magdagun.

Daya ipakkanán ta, ay túyu, mait ta bináyu, baggát, baginát se daya magátang nga pagpakkán ka anù se ábuy nu atán. May akkan naia dedi ya masápul da. Masápul da pe daya adu wa ad-adon ngamay masápul la piliyán ta ya idde ta, ta adu daya ad-adon na ipánaw ta kaggída, tàwán kam daya mabùsit, ta madadál onu matay ya bùsit da nu kuwa. Onu akkan da pulus sa mabùsit tin nu kuwa. Ya búnga se ad-adon na kannawan pánang dedi, tàwán kam daya babbay, ay ya búnga naya ípil-ípil se iya adon na. Se iya isa nga akkan ta nga kadúwan na ipakkanán, ay daya rangaw se adon daya kangkong, ta magud-udedaw da kanu nu kuwa. Ya isa pe, ay adon na balangkuy, ta atán kanu wa sabídung naya níkat na.

Daya napiya nga ipakkán, ay iya adon na napier grass, ta túidi, ay nabànáng ka prutína. Adon bágat, kamusi, adon mait se daddúma pikam. May iya nang-nangrúna nga sinnen ta, ay ya dalus naya balay na se iya kanan na, ta túyán ya kangrunáan na kuwaan ta, senu nalúmag se natalobu da.

Ay nu annung da ngin na ipadakay, annam búlán daya babbay yin, ay sinnen ta pikam nu áwan da nga lag-lagiban. Ummán pe ya

laláki, ay nu áwan, ay alá ta ngin ya babay, se ta nga ippáy kiya balay naya laláki. Ay nu mítol tu laláki kiya bíkat naya babay, ay alá ta ngin tu babay, ta tu nekìtol natu laláki, ay ittu ya nangipassingan na nadakay na ya babay. Ay nu atán pikam na ipadakay ta, ay taliyán ta pe ya laláki, ta nabelin pe lugud din. Ay nu ummán manin kitu nàwaán natu nunna, ay alá ta ngin manin tu babay, se ta ippáy

kammin kitu balay na kappelangin. Kalpasán na duwa onu tallu orás, ay ipadakay tada manin, ta senu masigurádu ta nga mabùsit da se ad-ádu pe ya annánà na nu kuwa.

Ay nu kaspangarígan ta akkan na mítol ya laláki, ay alà ta ya babay, ay se ta nga ramanán manin nu daddán, ta get nu sumadut pikam kadaddanen, nán ta.

Kalpasán na sangapúlu se limma nga algaw, ay sinnan ta nu nabùsit kam tu nepadakay ta. Ya kuwaan ta, ay apputan ta ya sinay na, ay nu mànud ta nga akkan na nabùsit, ay ipadakay ta kammin, panda ka tallu nga algaw.

Nu atán na magan-anà, ay dalusán ta tu nagan-anaán na, ta nu adu dága kitu kagon na, ay makutun da nu kuwa, ay masáyang ta nu matay da. May ippáy ta ya sùbut na nu duwa púlu se pittu wa algaw kalpasán natu nagpadakay na, ta senu mapadán nin nu magan-anà. Nu atán na mippáy kiya lasi na ya sùbut, ay ippáy ta ka unag, ta magsùbut da ka duwa ligguwán. Ay magladdáng da panda kiya sangapúlu wa algaw manggayát kitu naggan-anà na. Ya

ina da, pasusuwan nada kiya gabi. Ya agganà da, ay magbabaláki, sigun kiya ipak-pakkán ta. Nu adu ya kan-kanan da, ay adu pe ya agganà da. May nu bittì pe, ay bittì pe ya agganà da.

Túidi ya bittì a makagi ku panggap kiya panagtarakan ka rábit.

Ya Agtarakan ka Sissida

Kitu nunna nga algaw, ay bittì pikam ya toláy ki Apayao wi. Gapu ta bittì pikam daya toláy, ay bittì pe ya mausár da kadaya ngámin na atán kiya lebut da, ummán kadaya lámán, ugta, an-anù se ngámin na atán kiya danúm ma mabalin na mausár kiya panagbiyág da. Ay gapu ta adu ngámin dayán, ay áwan da nga prublema. Ay nu áwan ta nga prublema, ay áwan ta pe ya madamdám onu akkan ta nga masápul daya magtarakan kadaya ittu ngámin na isida ta, ta nu mapot ta, ay mawe ta ngala nga mamalet onu magpaltù kiya adanni kiya balay ta.

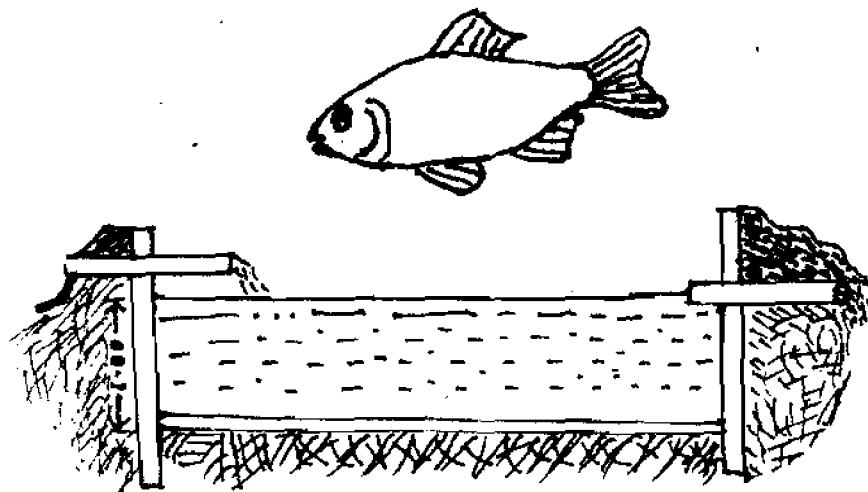
Ay kane iddi ya al-algaw win, ay adu pà nang nga tol ay yin, ay gapu ta adu tada ngin, ay adu pe ya mausár tada ngin, tàwán kam nu daya kar-karni se daya sissida, ta dàtada nga Isnag, ay nu mabalin, ay atán kuma peyang nga karni se sissida nga isida tada nu pinagkakán. Ay gapu kiya kinaadu tada ngin, ay áwan ngámin datu adu wa kar-karni se sissida ngin, ta oray nu tangalgaw ta ngin na mangnigay ki gádang se i danum, ay áwan ta nga málà in, ta main-ínut da lugud din.

Ay lugud ta áwan ta ngin na pangalakkán ka ngámin dedi, ay napiya lugud nu magpanúnut ta ka napiya nga paggalakkán ta nga nalapat se adanni, tàwán kam ya sissida. Túya napiya pà nang nu mangwa ta ka pisung nga payán ta ka sissida, ummán kadaya tilápiya, paltát, dalág se karpa.

May nu mangwa ta, ay sinnan ta ya ammu ta nga atán na pananum ta nga nadalus se akkan na massiyán oray nu magdagun.

Ay nu atán nin na pangwaán ta nga napiya, ay gayatán ta ngin na kurobán kiya piyán ta nga kadakkal na. May masápul la

ya kadallam na, ay isa nga mitru onu isa se nagábà, ta ittu kanu dayán ya napiya nga kadallam na. Ay nu mepapan kiya kadu naya ippáy ta nga sissida, ay ya tangamitru kuwadrádu, ay annung na payán ka limma púlu. May ya kapiyán na kabay naya kuwaan ta nu para usár ngala ya pelánu ta, ay masápul kuma nga pittu mitrus ya kelawág na se pittu pe ya kabay na. Díkod annung ta nga payán ka duwa ríbu wa sissida.

Ay nu nabalín nin, ay dalusán ta ya lebut na, ta adu pe da magkán nu kuwa, ummán kadaya butit, idaw, sílay se daddúma pikam. Payán ta pikam ya taggad na ka batu wa bibittì se mulán ta kadaya líli se balángag se ta ngala payán ka mayán na nga sissida ngin ki piyán ta. Tilápiya, dalág, peltát onu karpa nu atán. Mabalín pe ya pagpapnuwán basta akkan daya mangán ka páda na, ummán ki dalág.

Ay nu nagmayán nin, ay pak-pakkanán tada ngin ka túyu mait, túyu ammay, bináyu wa baginát, aluki, sígam, adon kamusi onu balángag. Masápul pe ya payán ta ka rugit anù oray nu mamidduwa ngala ki isa búlán. Akkan da kanan ya rugit, may se makaru wa umadu daya lúmut kiya pisung. Ay i lúmut, ay ittu pe ya kanan da.

Ay senu napiya pánang ya pisung, ay masápul la madalusán peyang ya danum na kiya peyang búlán, tàwán kam nu akkan na magáyus ya danum na.

Ay nu dadakkal da ngin, ay masápul la atán pe ya pagan-anáán daya magan-anà senu akkan da nga mipnu kadaya dadakkal, ta akkan da makapsil mangán nu kuwa.

Ay nu mangalà ta ka isida ta, ay masápul la passiyánan ta ya pisung ta senu assayán ta pe ya lupang na nu adallam pánang-
ngin.

Túidi ya kuwaan ta senu atán peyang pangalakkán ta ka isida ta nga sissida oray nu akkan ta nga gumátang onu akkan ta nga mawe ka Apayao we mangnigay.

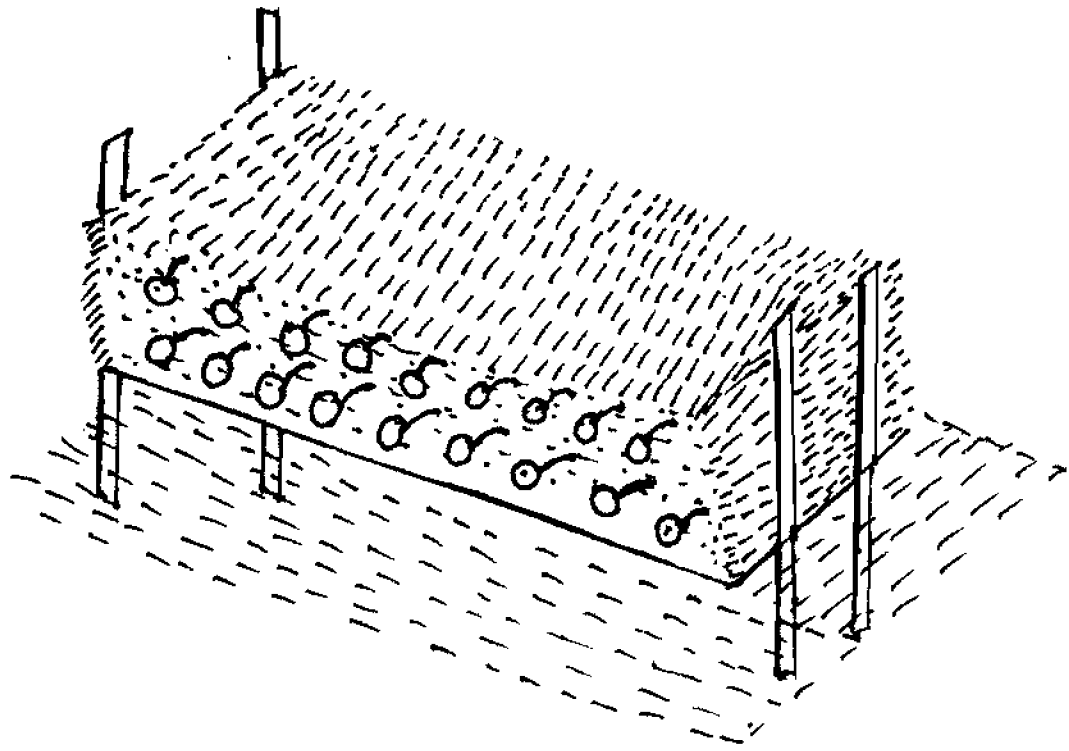
Ya Agmúla ka Uung

Ya úung, ay isa kadaya piyán tada nga tagilpa, may man-manu ya pakadukàán ta kaggída. Dàtada ki Apayao wi, ay atán da ngin na nakagìna nga mabalin na imúla ya úung, may áwan kid pikam ma nangramán na nagmúla, ta áwan da nga imúla.

May nu piyán ta nga atán peyang nga úung nu mangán ta, ay túidi ya kuwaan ta. Nunna, ay mawe ta nga mangalà ka tagimúla kiya upisína naya Bureau of Plant Industry. Nu akkan, ay magorder ta ngala. Ay nu piyán ta pe ya magsibù, ay mabalin, may masápul la atán na pressure cooker se garapon se atán pe ya kagon na kuwaan ta nga akkan malnà bal-báli nu usaran ta.

Nu atán tagimúla ta ngin, ay masápul la mangwa ta ngin ka pagmulán ta, ta nu akkan ta nga imúla nga makaru, ay madadál, ta tangabúlán nala ya kasubbiyág naya tagimúla. Ay lugud senu makaru ta nga magmúla, ay magsápul ta ngin ka napiya nga pangwaán ka sinan káma. Ya sinan káma, ay ippáy ta kiya atán danum na, ta senu áwan na kutun na magkán kiya bunúbun. May ya kadaddu na, ay duwa mitrus, ay ya kabay na, ay kúráng nga tangayarda.

Ay nu nabalin tu sinan káma ngin, ay maggalà ta ngin ka pagmulán ta ummán kadaya napálag ga dagámi se arupát. Nu dagámi ya usaran ta, ay kappiyánan ta nga ur-urnus se pagpapadáan ya

nagpungtu. Se ta ngala nga darnán na pastán ka tangadángan ya kadadakkal na. Nu maanáy yin na annam ma sarundù kitu kinuwa ta nga sinan káma, ay amminan ta nga pùdanán ka kúráng nga tangayarda ta senu napiya ya kegukud na kitu kabay natu sinan káma. Nu napùdanán nin, ay ìbarrán ta ngin ka matangagabi.

Ay nu nagngalug da ngin, ay magippáy ta ngin ka tangarnáp. Ipabbaggán ta kitu sinan káma, ay nu nalnabbán nin, ay magippáy ta ngin kiya tagimúla. Agkummán nala ka kurimang ya ippayán ta. Ya kadayu na, ay taglilimma nga kurimngán, se appát kurimngán ya kadayu na kiya bíkat na. Nu namulán nin tu tangarnáp, ay payán ta manin ka tangarnáp, se ta ngala sibugán. Nu nasibugán nin, ay peyán ta manin ka múla. Taldan ta kammin tu nekàwaán natu nunna. Ay ittu peyang yán ya angwa ta panda ka annam ma sarundù, may peyang nga angngippáy ta ka sarundù na, ay pin-pínan ta.

Appát onu limma nga algaw panda kitu nekabalin naya nagmúla ta, ay sibugán ta ngin. Nu negáw, ay mamissán ta nga magsibug

kiya káda duwa nga algaw. May nu nodán, ay oray nu akkan ta nga sibugán ka mabay-bayág.

Nasurù makaliggu, ay tumúbu daya úung ngin nu napiya tu nangwa ta. Ay nu maggalà ta, ay palallanan ta ligutan ya mamàdut senu málà ngémin ya pungut na. Se sinnan ta pe nu madadál daya rumísim pikam

Túidi ya kuwaan ta nu piyán ta ya magsida ka adu wa úung.

-*-*-*-*

Ang Pagpapalago sa mga Pananim

Nilikha ng Panginoong Dios ang mundong ito at lahat ng makikita natin at lahat ng mga maisip nating maganda sa kanya at sa ating lahat. Kaya binigyan niya ang mga manggagamot ng kanilang talino upang gumamot sa mga maysakit. Ganoon din sa mga mekaniko. Binigyan sila ng Dios ng kanilang talino upang magawa nila ang mga sirang sasakyan. Binigyan din ng Dios ang mga mananahi upang gamitin nila sa pagtagpi ng mga sirang damit. Binigyan din niya ang mga pastor at pari ng kanilang talino sa pag-akay sa mga taong naliligaw ng landas. At ganyan din ang ginawa niya sa ating mga magsasaka. Kaya kung mayroon sa ating mga pananim ang hindi gaanong maganda ay mayroon din sa atin ang mag-iisip kung ano ang gagawin natin para lumaki at mamunga ang mga pananim na pinaghihirapan natin.

Marami na sa atin, kung hindi lahat, ang nakakaalam tungkol sa abono o pataba na puwedeng mabili, pero ilan ang may ibibili. Kaya mayroong itinuro ang mga matatalinong tao na puwedeng gawin nating pampalago sa mga pananim natin maski hindi na tayo bibili ng pataba.

At ito ang gagawin natin. Ang unang gagawin nating ay maghanap tayo ng magandang lugar na paghuhukayan ng paglalagyan ng mga damo, abo at saka dumi ng mga hayop. At kung gusto nating doble ang gamit nito ay ilagay natin sa

malapit sa bahay at gagawin din nating basurahan. Pero huwag ilagay ang mga lata o kaya'y nga bote.

At kung napagpasiyahan na natin kung saan tayo huhukay, ay umpisahan na natin ang paghukay at gawing huwag umabot sa kinaroroonan ng tubig sa ilalim. Katamtaman lang ang laki ng hukay na gagawin natin, para hindi tayo mahirapan kung aalisin na natin 'yong ilalagay natin. Tama na ang dos por dos metros na kalaki at isang metro ang kalalim.

Kapag mayroon nang hukay lalagyan na natin ng mga balat ng prutas at mga ibang basura at mga damo o kaya'y uhay. Ang unang ilalagay natin sa hukay ay ang mga nabanggit na. Iyan ang unang patong na ilalagay natin sa hukay at gawin nating isang dangkal ang kapal nito. At sa ibabaw nito, ay lalagyan natin ng abo. Magtipon na lang tayo ng abo. At kung masyadong marami 'yong basura o kaya'y uhay, ay sunugin na natin 'yong iba. Ikakalat natin ang abo sa ibabaw ng basura at damo para magkahalo ang mga ito kung mabulok at maging lupa. At sa ibabaw na naman nito ay lalagyan natin ng baka, kalabaw o kaya'y baboy. Ikakalat din natin sa ibabaw ng abo. Lagyan natin ang buong ibabaw ng abo.

Gawin nating tatlong patong kung kasiya sa hukay. Pero huwag nating kalimutan na kailangang mauna ang mga damo't mga uhay. At saka isunod ang abo at saka isunod na naman ang dumi ng hayop at isunod na naman dito ang mga uhay at

damo. At kung puno na 'yong hukay ay tabunan na natin 'yong nasa ibabaw na damo at uhay ng lupa. Punuin na natin 'yong hukay ng lupa. Kailangang siksik na siksik ang paggawa natin para hindi mabasa maski malakas ang ulan. Puwedeng takpan natin kung malakas ang ulan dahil masisira ito kung mababasa.

Pagkatapos n'yan ay maghintay na lang tayo hanggang sa mabulok. Aabutin ng dalawa hanggang apat na buwan bago mabulok. At kung bulok na ito, ay kukunin na natin at saka na natin ihalo sa lupang pagtatamnan para may pataba ang lupa at mabilis lumaki ang mga pananim at puwede tayong kumuha ng igugulay natin sa lalong madaling panahon, kung gulay ang nilagyan natin ng pataba. Ito ang gusto kung ipaalam kung gusto natin para wala tayong maraming gastos.

At kung ayaw natin ang maghukay, ay maghanap tayo ng magandang lugar. At kung mayroon na, ay gagawa tayo ng kanal sa paligid nito upang hindi bahain kung uulan dahil kung babahain ito, ay mawawala ang bisa nito.

Ang gagawin natin dito ay katulad ng inilalagay sa hukay pero manipis ng kaunti ang patong ng mga dahon at mga uhay. Anim na pulgada lang ang kapal hindi gaya sa hukay na walong pulgada ang kapal ng patong ng uhay at dahon. Ang ikalawang pagkaiba ng hukay at hindi hukay ay lalagyan ang huli ng kawayan na may butas sa magkabilawg dulo ng maghali-haliling patong ng damo, abo at mga dumi ng hayop. At 'yong kawayan na 'yon ang dadaanan ng hangin na papunta sa ilalim na

magpapabulok. Pagkatapos ay tatakpan na natin ng dahon ng saging ang ibabaw para hindi mabulok ng dahil sa tubig lang.

At kung tag-araw ay kailangang diligin natin dahil hindi rin mabubulok kung hindi didiligin. Pagkalipas ng tatlong linggo ay baliktarin natin sa malapit na lugar. At pagkatapos ng apat na linggo ay baliktarin nating muli at ibalik natin doon sa unang pinaglagyan natin at bayaan natin sa loob ng limang linggo o mahigit pa, hanggang hindi mabulok. At kung bulok na ito, ay puwede nang ilagay sa bukid.

'Yan ang mabuting paraan sa pagpaparami ng bunga ng mga halaman dahil mayroong maibibigay na hindi mawawala sa ating mga lupa. Hindi gaya ng mga binibiling pataba na kung minsan ay nakasasama sa ating lupain kung ito palagi ang ginagamit.

Palayan Ng Bayan

Habang umiikot ang orasan ay nababago rin ang kagawian at sa bawat kisapmata ay may isinisilang dito sa mundo at dito, dumarami ang suliranin ng mga pinuno dahil dumarami nga ang tao: kung marami ang tao ay marami rin ang kanilang kakainin. At dahil dito ay pang aring mabuti ng mga pinuno dito sa Pilipinas kung paano nila pakakainin ang mga ginugutom dito sa ating bansa. Dahil dito sa suliraning ito, naghanap ang mga pinuno ng batas ng malawak na luger na walang nakatira at walang nagmamay-ari. Maski hindi gaanong patag, huwag lang gaanong matarik at magandang pagtamnan ng mga iba-ibang uri ng pananim na magbibigay ng kayamanang maaring makalutas sa suliranin sa pagkagutom dito sa ating bansa.

Kaya si Gobernador Dumlao ng Nueva Vizcaya ay isa sa mga pinuno na may nagawang mabuti dito sa Palayan Ng Bayan dahil isa nga siya sa mga masigasig na tumulong sa mga taong nahihirapan sa pamumuhay nila. Totoong marami ang maitutulong nitong panukalang ito ng gubyerno dahil maliban sa malaking ani ay tumutulong din sila sa paglutas sa mga suliranin ng mga walang trabaho dahil nangangailangan sila ng manggagawa dito sa Palayan ng Bayan na panukala ng ating pangulo.

Malawak ang Palayan ng Bayan ni Gobernador Dumlao. Inararo nila ang ang dalisdid ng mga bundok at tinamnan nila ng mais, lansina, mani, kamote at lahat ng uri ng sitaw, munggo,

kamoteng-kahoy, sorghum at mga iba pa. May mga bahaging patag at 'yon ang tinamnan nila ng palay. Mayroong limang purok din na sapa doon at nilagyan daw nila ng libulibong isda pero nawala raw 'yong mga iba dahil pinadaloy nila ang tubig nang umapaw ang tubig, dahil mas mabuti pa raw kung mga isda ang mawawala kaysa masisira ang dike.

At sinabi rin ng gobernador na mayroon pang magandang itanim na mapagkakakitaan ng malaking halaga. Ang luya raw. Ang maaani raw natin sa isang ektarya ay nagkakahalaga ng dalawampung libong piso.

Maganda ang luya sa atin dahil hindi masisira sa bagyo maski nasa tuktok ng bundok at saka hindi rin masabing masira maski matagal na hindi mabili. Tabunan lang natin ng lupa kung itatago natin upang hindi gaanong gagaan.

Ang Pagtatanim Ng Sorghum

Sinadya naming pinuntahan ang panukala ni Gobernador Dumlao dito sa Nueva Vizcaya. Ang panukalang ito ay sinasabi nilang Palayan Ng Bayan.

Nang dumating kami doon sa kanilang kampo na ginagamit din nilang bodega ay marami akong nakitang magagandang bagay na mabuting gawin din dito sa Apayao. Marami silang ani at naroon din ang lahat ng uri ng pananim. Marami akong nakitang mayroon din sa atin.

Ngunit ang gusto kong gawin natin ay damihan lang natin ang magtanim ng sorghum dahil marami pala tayong mapaggagamitan nito. Mainam sana kung tatamnan natin ang kalahati ng ating pinagkainginan ng sorghum at ito ang ipapatuka natin sa ating mga alagang manok at puwede ring pagkain ng baboy at maipagbibili rin ito.

Magandang itanim ito dahil hindi natin kailangan ang maraming pataba sa lupa.

Kung maani na itong sorghum ay ilalagay natin sa sako para huwag masira. Ito ang talagang mapaggagamitan natin. Kung gusto nating mag-alaga ng manok, ang sorghum ang magandang ipatuka dahil madali silang dumami at madali rin silang lumaki. Ganyan din sa mga baboy, kung ito lagi ang ipakakain natin. At mabuti rin kung ipagbibili ito.

Ang isang kabutihan nito ay puwede nating putulin ang tangkay at magkakaroon uli ito ng tubo. At dadami ang ating ani kung mamumunga na naman ang mga tubo. At puwede na namang putulin para maski tatlong beses tayong mag-ani sa minsan lamang pagtatanim.

At kung kalahati ng ating pinagkainginan ang tatamnan natin ng sorghum ay marami ang maaani natin at puwede nating ipagbili dahil mahal din ito. Marami ang mapaggagamitan natin dito.

Ang Kahalagahan ng Mga Halaman at mga Hayop

Dito sa Apayao ay marami sa atin ang nagtatanim ng maraming halaman at nag-aalaga rin ng maraming hayop pero marami ang hindi pa nakakaalam ng kahalagahan at mapaggagamitan ng mga ito. Kaya ito ang dahilan kung bakit marami sa atin ang nagkakasakit, lalung-lalo na sa mga nagdadalang-tao at mga nagpapasuso at sa mga sanggol at mga bata; dahil kulang sa pangangailangan ang kanilang mga katawan. Kaya may masasabi ang mga matatalinong magmumulat sa ating mga mata at mga isipan upang malaman natin ang mga kahalagahan ng ating mga hayop at mga halaman kung gagamitin natin ang mga ito sa kusina.

At ito ang sinasabi nila: Mayroon daw anim na uri ng pagkain sa araw-araw.

Ang una ay ang mga dahong maigugulay at mga dilaw na gulay. Kagaya ng mga dahon ng gabi, kalabasa, malunggay at lahat ng mga talbos at dahon na puwedeng igulay. Ang mga ito ay sagana sa Bitamina A.

Ang ikalawa ay ang mga pagkaing sagana sa Bitamina C; kagaya ng bayabas, suha, kalamansi at mga iba pang bungang kahoy na maasim.

Ang ikatlong uri ng mga pagkain ay ang mga pagkaing may langis kagaya ng mga mantika, niyog, karne at margarina na

binibili sa mga tindahan.

Ang ikaapat ay ang mga pagkaing sagana sa tinatawag nilang protina. Ito ang mga sagana sa protina: isda, karne, gatas, hipon, suso, sitaw balatong at mga iba pa.

Ang susunod ay ang mga pagkaing magbibigay lakas, kagaya ng kanin, mais, gabi, kamote at mga iba pang nagbibigay lakas sa ating mga katawan.

Ang ikaanim na uri ng pagkain ay ang mga gatas at keso. Ang mga uring ito ay nagbibigay ng maraming bagay sa ating katawan lalung-lalo na ang sariwang gatas ng kalabaw, baka at kambing.

Ayon sa mga matatalinong nagsabi nito ay ito'y batay din sa paggawa at pagkain natin sa mga ito.

Sa almusal ay ang mga sumusunod ang ihahanda natin. Prutas, kanin o kaya'y mais at saka mga sagana sa protinang gulay o ano mang ulam, kagaya ng itlog, karne, balatong, sitaw o kaya'y isda, gatas at saka suso kung mayroon.

Sa tanghalian naman ay ang mga ito sana ang ihahanda natin: mga pagkaing sagana sa protina, gulay, kanin o kaya'y mais at ano mang prutas na panghimagas.

At sa hapunan naman ay gulay at mga pagkaing sagana sa protina, kagaya ng mga karne, isda, sitaw (buto) at saka kanin o kaya'y mais at mga nilagang kamote at saka mga prutas na puwedeng panghimagas at magdaragdag din ng mga kailangan ng ating mga katawan.

At ang isa pang sinabi nila ay tungkol sa pagluluto natin ng gulay at saka ang paglalaga sa mga ilalaga natin. Kung maglalaga raw tayo ay huwag nating balatan para huwag daw mawala ang mga bitamina. Maliban lang kung kamoteng kahoy dahil mayroon daw nakakahilong sangkap sa balat nito. Kaya kailangang balatan natin kung ilalaga natin ito. Pero huwag nating gawing basang-basa ang paglalaga dahil masisira rin ang mga sustansiyang kailangan ng mga katawan natin.

At tungkol naman sa gulay; kailangang hugasan muna natin bago hiwain ang mga gulay upang hindi mahugasan din ang mga sustansiyang kailangan ng ating mga katawan. At kung niluluto natin ito ay lagyan muna natin ng asin at saka nating pakuluin at saka na natin ilagay ang gulay at saka natin takpan ang palayok. Huwag nating lutuing mabuti para masarap at marami ang sustansiyang maibibigay sa ating katawan.

Ito ang magandang sundin natin, upang hindi tayo laging nagkakasakit. Maski walang pagamutan ay mababawasan ang ating mga suliranin dahil bubuti ang pangangatawan natin.

Ang Magandang Pagbabayo ng Bigas

Simula noong bata pa ako, ay nalaman ko na ang kagawian nating mga Isnag tungkol sa paghahanda sa ating mga pagkain. Wala naman akong masasabi tungkol diyan dahil hanga ako sa pagtitiyaga nating mga Isnag sa lahat ng mga gawain natin.

Masasabi kong matiyaga tayo dahil kung magbabayo tayo ng palay, lalo na sa mga babae, ay aabutin tayo ng maghapon maski kaunti lang ang babayuhin natin. Ang gusto nila ay wala silang makitang manipis na nasa balat ng bigos. Dahil ikahihiya nila sa mga taong makikikain sa kanila. Ikahihiya nila ang kanilang sarili dahil babae nga sila. Kaya gusto nila ay wala sanang masasabi ang mga iba sa kanila. At totoo ring masarap ang maputing bigas pero wala namang maibibigay sa ating mga Isnag. Masasabi ko 'yan dahil gusto ko mismo ang kumain ng maputing kanin dahil akala ko rin kung may maibibigay ito sa akin. Pero wala pala dahil wala na ang bitamina nito.

Mabuti dahil hindi naman natutulog ang Dios at alam niya ang mga kailangan natin. Kaya ipinahintulot niyang magkaroon ng Writers Workshop. sa Bagabag at ipinahintulot niya ring mapasama ako dito. At mabuti nga dahil may magagandang bagay na makatutulong sa atin na sinasabi ng mga mahuhusay na nagturo sa amin at ito'y ipinasulat nila sa amin.

At ito ang alam kong mabuti sa ating mga Isnag. Kung tungkol sa pagbabayo ng palay, gustong-gusto ng mga babae dito sa atin ang maputing bigas. Pero ang totoo'y hindi 'yan ang

magandang bigas dahil kaunti ang maibibigay sa atin. Ang magandang pagbabago ng palay ay huwag nating alisin ang manipis na balat ng bigas dahil ito ang sagana sa bitamina. Marami ang maibibigay sa atin.

Ang kabutihan din nito ay hindi na tayo kailangang bumili ng Bitamina B. Malusog din tayo dahil nga sa marami ang maibibigay nito na kailangan ng ating mga katawan upang maging malakas. Lalong-lalo na sa mga bata. Dahil ang mga bata ang higit na nangangailangan sa Bitamina B, para maging malusog sila at mabilis silang lumaki at mataba rin sila.

At ang isa pang kabutihan nito ay hindi natin kailangan ang maraming kanin dahil kaunti lang ang makakain natin dahil parang tuyo raw ang kanin. Pero maski ganyan ay marami naman ang maibibigay sa sa atin. Mabuti rin ito dahil kaunti lang ang makakain natin maski marami tayo sa isang pamilya. Hindi naman sa dami ng kinakain natin ang pinanggalingan ng mga kilangan ng ating mga katawan. Dahil ang pagkain ng marami ay upang mabusog lang tayo; walang gaanong maibibigay na mabuti sa katawan.

'Yan ang gusto kong gawin nating mga Isnag. Lalong-lalo na sa ating mga pobre. Wala tayong ibibili ng gamot, kagaya ng Bitamina B na gamot sa beri-beri. Dahil ang beri-beri ay isa ring maselang sakit. Madali tayong kapitan nito kung babayuhin nating mabuti ang bigas natin. Kaya ang masasabi

ko ay huwag sana nating labis na linisin sa pagbabayo ang ating bigas dahil sayang lang ang manipis na balat ng bigas. Ito ang kailangan nating mga tao dito sa mundo.

Ang mga Kailangan ng Mga Ina

Ngayong mga araw na ito, alam kong maghihirap tayo dahil sa nangyayari dito sa mundo dahil maraming iba-ibang pangyayari na nagaganap sa atin lalong-lalo na sa mga may mga anak. Naghihirap silang mabuti sa oras ng kanilang pagdadalang-tao at sa oras ng kanilang pagpapasuso, dahil sa palasakitin ang kanilang mga ~~masa~~. Pero mayroon akong kaunting gustong ipaalam sa ~~kanilang~~ at gusto kong gawin nila kung gusto nila.

Ganito ang gusto kong manatili. Kung nag-uumpisang maglihi ang isang ina, kailangang alagaan niyang mabuti ang kanyang katawan. Kailangang tingnan niyang mabuti ang kanyang kabutihan upang hindi siya gaanong mahirapan sa kanyang pagdadalang-tao at sa kanyang pagpapasuso.

Ito ang sinasabi ko: Kung naglihi na ang isang ina, huwag niya sanang ipagwalang-bahala ang pagkain niya ng mga gulay na alam niyang may maibibigay na nagpapalakas sa kanyang katawan. Dahil kailangan niya ang mga Bitamina at ang iron na sinasabi ng mga matatalinong manggagamot. At dahil sa wala tayong maraming ibibili dito, kaya kailangang damihan lang nila ang kumain ng mg gulay, gaya ng sitaw (buto at bunga) at saka mga talbos ng kamote at mga iba pang mga talbos ng ibang gulay, at saka karne, itlog kung sakaling mayroon, at saka mga iba pang puwedeng igulay na magbibigay ng mga kailangan ng mga nagdadalang-tao at mga nagpapasuso. Mas marami sana ang gulay na kakainin natin kaysa kanin para malakas ang ating katawan. Dahil mga gulay ang pinanggagalingan ng karamihan sa mga

nagpapalakas sa kanilang katawan, at sa dahilang dito rin kumukuha ang sanggol sa loob ng kanyang kinakain. Kaya kailangang maganda lagi ang kakainin nila upang walang ano mang sakit ang sanggol paglabas niya.

Kaya mabuti sana kung mas marami ang itatanim nating gulay dahil ito ang nagbibigay ng lakas sa ating katawan. At ito rin ang ihahalili natin sa mga kinakain ng mga mayayamang maraming ibibili sa mga alam nilang nagpapalakas sa kanilang katawan.

Ang gusto ko ay mabuti sana kung susundin natin ito upang hindi tayo mahirapan sa pag-aalaga natin sa ating mga anak at sa ating sariling katawan.

Pagtitiis at Pag-asa

Sa buong mundo ay may mga lugar na patag at may mga lugar na kabundukan, dahil ito nga ang ginusto ng gumawa sa mundo at sa mga nilalaman nito. At lahat ng mga ito ay maganda sa kanya at maganda rin sa paningin natin. Ang lahat ng mga ito'y iisa ang kanilang kalalabasan at mapaggagamitan kung mayroon pagtitiis at pag-asa sa ating lahat.

Kaya maski nasa kabundukan tayo ay puwede rin nating gawin ang mga ginagawa ng mga tao sa kanilang mga lupa, kung iisipin natin ang pagtitiis at pag-asa natin.

Nasasabi ko ito dahil sa Danawe, Ifugao ay matataas din ang mga bundok doon pero bakit paliku-liko ang kanilang bai-baitang na lupa mula sa paanan ng bundok hanggang sa tuktok? Dahil sa alam nila ang magpatag ng pakaunti-kaunti sa libis ng bundok sa kanila at pakikinabangan na rin ito pagkatapos. Marahil ay isa-isang pirasong palayan ang paggawa ng kanilang nga ninuno noong ginawa nila 'yong mga bai-baitang na lupa nilang 'yon. Pero dalawang libung taon daw nila ginawa 'yon, kaya maraming marami na ang nagawa nila. At dahil dito sa ginawa nilang ito ay katulad din ng ani ng mga taga kapatagan ang kanilang inaani. Maaari rin silang mag-ani ng tatlong beses isang taon.

Kaya mabuti sana nga kasama kung may magsisimula sa atin

na magpatag ng pakaunti-kaunti sa mga lupa natin na alam nating magandang patagin at may tubig din. Maski hindi dinadaan ng tubig ay maganda rin dahil tatamnan na lang natin kung may malakas na ulan. Hindi bale, hindi naman magtutuloy na dadaloy ang tubig kung may pilapil ito.

Sa Banawe ay maginhawa na ang mga anak ng kanilang mga ninuno dahil alam nilang ipagtanda ang kinabukasan ng kanilang mga anak.

Kaya, para hindi tayo mahuli ay ngayon na ang paggising natin sa ating mga natutulog na kaisipan at imumulat na rin natin ang ating mga mata sa mga nalalaman natin at sa mga nakikita nating ikabubuti ng ating mga anak. Totoong mahirap ang paggawa natin dito dahil sa kakulangan natin sa kasangkapan pero kung may pagtitiis at pag-asa tayo ay ang Dios na lang ang bahalang tumulong sa atin kung sasampalataya tayo sa kanya. Ganon din sa Kanyang mga salita, aasahan natin na kukunin niya tayo sa Kanyang kaharian kung susundin natin ang kanyang sinasabi.

Ang Pagtatamim ng Palay

Marami na ngayon sa atin ang gumagawa ng palayan pero kakaunti pa ang nakakaalam at sumusunod sa mga itinuturo ng mga nag-aral tungkol sa pagtatanim.

At ito rin ang kaunting isusulat ko na natutuhan ko tungkol sa pagtatamim ng palay sa patag. Batay sa mga sinasabi ng mga dalubhasa sa pagsasaka, kung maghahasik na raw tayo ng palay para sa punla ay kailangang bubungkalin na natin ang bukid na pagtatamnan natin sa punla.

At tungkol sa paghahasik ng binhi, may mga tatlong paraang maaring sundin natin: Ang mga ito ay ang wet bed, dry seed bed at dapug. Pero ang pinakamabuti dito sa atin ay ang wet bed.

Ang gagawin natin sa wet seed bed ay linisin muna natin at saka natin aararuhin at saka natin paragusin. Mabuti sana kung tatlong beses na mabungkal at maparagos. Pero bago ang ikatlo ay abonuhan muna at saka na natin bungkalin at saka paragusin upang mauna nang nakahalo ang aono para sa punla natin.

'Pag nagawa na natin ang mga 'yan, ihasik na natin ang binhi. Pero kailangang piliin natin ang binhing inaasahan. nating marami ang tutubo. Ang gagawin natin ay kukuha tayo ng isang daang butil ng palay at saka natin ikalat sa basahan at saka tayo kukuha ng patpat na pagpupulutan natin doon sa basahang pinagkalatan natin doon sa mga butil, ngunit ingatan natin upang huwag matapon ang mga butil ng palay. At pagkatapos ay

ibabad natin ng dalawampu't apat na oras. At saka natin ahunin pero huwag muna nating buksan hanggang sa dalawang araw. Kung sa pagbubukas natin ay walang walumpu ang tumubo ay palitan natin ang ating binhi dahil hindi gaanong marami ang tutubo pero kung aabot sa walumpu o mahigit pa ang tumubo ay ito na lang ang kukunin nating binhi dahil marami ang tutubo.

Ang susunod na gagawin natin ay kukunin natin ang binhi at ilalagay natin sa lata at saka natin lagyan ng tubig. Itatapon natin ang mga lulutang dahil hindi tutubo ang mga ito. Ibabad natin ng isang araw at isang gabi at saka natin ilagay sa sako pero huwag nating punuin ang sako dahil masisira kung nababad at tutubo.

Ang gagawin natin 'pag nailagay na sa sako ay ilalagay natin sa lugar na alam nating walang sisira. Pero didiligin natin ng dalawang beses isang araw kung walang ulan. At kung umuulan naman ay ililim natin.

Kung sumisibol na sa loob ng dalawa o kaya'y tatlong araw ay puwede na nating ihasik ito. Pero gawin nating parepareho ang paghahasik natin para maganda ang paglaki nila.

Pagkalipas ng dalawampu o kaya'y dalawampu't limang araw ay malalaki na at ito na ang pagtatanim natin; pero ipunin muna pagkatapos mabunot ang mga punla natin at saka natin hugasan ang ugat nito. Alisin natin lahat ang dumikit. Pagkatapos ay bigkisin na natin. Pero maglalagay muna tayo ng tubig sa malaking palanggana at saka natin haluan ng

Furadan 39. Ito ang gamot ng punla upang kung may salot ang punla ay mamamatay. Haluing mabuti ang gamot at saka natin ibabad ang punlang binigkis. Isang araw nating ibabad at gawin natin na ang ugat lang ng punla ang mababad dahil kung sobra ang tubig ay mamamatay sila. Pagkatapos ay magtatanim na tayo.

At kung tungkol naman sa palayan na pagtatamnan natin ay ganito ang gagawin natin. Sinabi ko sa simula ng magsabay sana ang paghahasik ng punla at ang pag-aararo sa palayan dahil batay sa sinasabi ng mga dalubhasa sa pagtatanim na sana ay tatlong beses na bungkalin ang palayan. Gawin nating isang linggo ang pagitan ng pagbubungkal. Kaya pagkalipas ng dalawampu't isang araw mula sa huling pagbubungkal natin ay puwede na ring itanim ang punla. Ang unang dahilan ng maagang pagbubungkal ngunit matagal pang tamnan ay upang may oras pa upang mabulok ang mga damo. Dahil hindi mabuti kung may nakatanim na habang kasalukuyang nabubulok ang mga damo dahil may maibibigay sila na makakasama sa palay.

Kaya bungkalin natin at paragusin sa isang linggo at saka na naman bungkalin at paragusin sa susunod na linggo para pumailalim ang ibabaw. Pagkalipas na naman ng isang linggo ay bungkalin at paragusin na naman nating at puwede nang tamnan ng palay.

Kung malalaki na ang mga punla ay gagawa na tayo ng planting wire na tinatawag sa wikang Ingles. Ang kawad na ito

ay may buhol na tigdadalampu't limang sentimetro ang kalalayo nila sa isa't-isa. Gawin nating mahaba ang kawad upang maski malaki ang palayan ay puwedeng italasok sa magkabilang gilid ng palayan.

Pagkatapos magawa 'yong kawad ay lagyan natin ng paltak sa magkabilang dulo. Kung magtatanim na tayo ay italasok natin ang magkabilang dulo ng kawad sa magkabilang gilid ng Palayan. Pero kailangang tingnan natin na ito'y tuwid. Kailangang iskuwalado ang paglalagay natin. Ang dahilan kung bakit may planting wire ay upang tuwid ang mga pananim, at kung tuwid ang pananim ay madali lang ang mag-alis ng mga damo. Lalong-lalo na kung may rotary weeder. At ang isa pa ay upang magandang tingnan kung tuwid ang ating palay. At kung may mga sulok ang palayan, huwag na nating gamitan ng planting wire. Tantiyahin na lang natin ang pagtutuwid.

At kung tapos na tayong magtanim ayusin at linisin na ang mga pilapil. Isang linggo simula sa pagtatanim natin ay bumbahan natin ng mga gamot na itinuturo ng mga dalubhasa sa pagtatanim kagaya ng Mepcin, Gusathion E, Azodrin, Sevin, Folidol at mga iba pa.

At kung marami na rin ang damo ay mabuti kung gamasan na natin habang maliliit pa ang mga damo. Kung may weeder tayo ay ito ang gagamitin natin. Hindi bale, tuwid naman ang magtanim dahil guramit tayo ng planting wire. Mabuti ang

weeder dahil sandali lang tayong maggamas at magiging putik din ang pagitan ng mga pananim. Sa pag-aalis natin ng damo, may mga tumubong palay na iba sa ating itinanim. Mabuti kung bubunutin natin ito para hindi mahaluan ng iba ang ating binhi lalo na kung maganda ang ating binhi.

Maski tapos na tayo sa pag-aalis ng damo, kailangang bisitahin natin para malaman natin agad kung may sumisira sa palay.

Kung kailangang malagyan ng pataba at hindi natin alam ay magtatanong tayo sa mga dalubhasa sa pagsasaka dahil iba-iba ang pangangailangan ng mga pananim ayon sa pangangailangan ng lupang pagtataniman natin.

At kapag iisang buwan na lamang bago mag-ani ay alisan na natin ng tubig ang palayan dahil hindi na gaanong kailangan ng palay ang tubig kung hinog na ang butil nito. At ang isa pang dahilan ay para matuyo na rin kung mag-aani tayo at hindi tayo mapuputikan.

Ito ang kaunting nalalaman ko tungkol sa pagtatanim at pag-aalaga ng palay.

Ang Masarap na Paraan sa Paghahanda ng Kamote

Sapagkat alam kong marami tayong kamote ay alam ko rin na maraming paraan ang pagluluto natin. May nilaga, may prito, mayroong ihahalo sa sinaing at inihaw. Iyan ang mga alam nating gawin sa kamote natin.

At dahil mayroon akong nakitang bagong paraang ginawa ng mga mahusay magluto na ipinakita nila sa akin ay gusto kong gawin din natin dahil natikman ko na at totoong masarap.

Ganito ang paggawa natin: Ilaga nating ang kamote at pagkatapos ay balatan natin. At saka natin masahin nang mabuti. At ang mga ito ang ihahalo natin: margarina, kalamansi, at asukal.

Ganito ang paggawa:

Isang mangkok ng minasang kamote
Dalawang kutsarang margarina o kaya'y
butter o kaya'y langis
Tatlong kutsarang katas ng kalamansi
Tatlong kutsarang asukal.

Iyan lahat ang paghahaluin natin at saka natin masahin nang mabuti hanggang sa nahalo na nang mabuti. At kung puwede na rin ay ilagay natin sa pinggan at puwede nang kainin. Ang tawag ng mga nagturo ay Kamote Snow Peak.

Pagpapaugat (Marcoting)

Ang marcoting na sinasabi sa wikang Ingles ay isang uri ng pagpaparami ng mga halaman natin. Lalo na kung gusto nating mamunga ang halaman natin sa lalong madaling panahon.

Ang paggawa natin ay ganito: Ang una ay pipili tayo ng sanga ng punong-kahoy na gusto nating paramihin. Titingnan natin ang sangang walang sira at 'yong maarawan upang madali at pantay-pantay ang pagkakaroon nito ng ugat sa palibot ng pasangang papaugatin. Ang laki ng sangang pipiliin natin ay 'yong mga hindi gaanong malaki at hindi rin gaanong maliit. Maganda kung kalahati hanggang isang pulgada ang laki.

Kung mayroon na tayong napili ay ganito ang gagawin natin: Hiwain natin ng palibot sa sanga at balatan natin at saka natin kaskasan ang nabalatan dahil baka magkakaroon uli ng balat at hindi magkakaroon ng tubo. Kung nakaskasan na ay huwag muna nating balutin hanggang hindi tumitigas ang dulo no'ng binalatan natin. Kung parang bilog-bilog na ng kaunti ay puwede na nating balutin.

Kukuha na tayo ng pagbabalot natin, kagaya ng plastik, kawayang biniyak, lata o kaya'y bunot, at kung mayroon na ay lagyan na natin ng matabang lupa at ito ang ibalot natin doon sa dulong bandang itaas ng binalatan natin. At pagkatapos ay diligin natin kung tag-araw.

Kung apat na bulan na ay tutubo ng ang ugat nito. At kung may anim o kaya'y walong buwan na ay puwede nang kunin. At kung kukunin natin ay lagariin natin sa ibaba ng binalot, pero dahan-dahan ang paggawa natin dito upang hindi gaanong magagalaw at baka may mababali doon sa mga ugat na tumubo.

'Pag nakuha na natin ay huwag nating itanim kaagad sa permanenteng pagtataniman nito. Mabuti kung itanim muna natin sa latang may lupa sa loob ng isang buwan para maalagaan pa nang mabuti. Dahil madali pang mamatay dahil sa bagong kuha nga doon sa puno. At kung tiyak na natin na maganda na ang paglaki nito ay puwede na nating ilipat sa gusto nating pagtataniman at maski hindi natin gaanong alagaan ay maganda na dahil nag-umpisa nang lumaki.

Totoong mabuti ang pagpapaugat o marcoting dahil kung namumunga na 'yong pinanggalingan niyang puno ay mamumunga na rin maski maliit pa. Ang hindi lang maganda dito ay madaling matumba dahil walang ugat sa gitna. Ang palibot lang ang may ugat.

Ito ang kaunting nalalaman ko tungkol sa marcoting.

Ang Pagaalaga ng Kuneho

Kakaunti pa ang kuneho dito sa Pilipinas, pero nagsisumula nang malaman ng mga tao na ang karne nito ay maraming maibibigay sa ating katawan. Madali silang lumaki at wala rin silang maraming sakit, at saka hindi gaanong magastos ang kanilang pagkain at hindi rin gaanong malaking halaga ang kailangan sa pag-uumpisa dahil hindi rin gaanong mahal. Pero kailangan nila ang magandang kulungan at ang mabuting pag-aalaga dahil madali rin silang mamatay lalong-lalo na sa mga maliliit pa.

Kailangang-kailangan ang kulungan nila para mapag-ingatan natin ang kanilang pagkain at saka para hindi rin sila makain ng mga aso at pusa. Gawin nating dalawang piye ang laki at tatlong piye ang haba ng kulungan ng isang malaking kuneho. Lakihan lang natin ang pintuan upang madali nating hulihin kung may gagawin tayo sa kanya at upang madali rin ang paglilinis natin sa loob ng kulungan. Gawin nating isang pulgada ang kalalayo ng mga sahig upang madaling lumusot ang kanilang mga dumi.

Ihiwalay natin 'yong mga malalaki na dahil laging mag-aaway ang mga ito kung magkasama-sama sila. Pero 'yong mga maliliit ay puwede pa silang pagsama-samahin.

Tungkol naman sa pagpapakain sa mga kuneho, kailangang marami ang tubig. Kaya kailangang laging may malinis na tubig sa kanilang kulungan lalo na kung tag-araw.

Ang mga ipapakain ay mga darak, giniling na mais, bigas, sorghum at mga mabibiling pagkain ng manok at baboy kung mayroon. Pero hindi lang ang mga ito ang kailangan, dahil kailangan din nila mga dahon pero kailangan ding piliin natin ang mga ibibigay natin dahil maraming dahon ang nakakasama rin sa kanila. Lalo na raw sa mga buntis dahil makukunan sila o kaya'y hindi sila magbubuntis. Ang dahon at bungang masama sa kanila lalong-lalong na sa mga babae ay ang bunga ng ipil-ipil at saka ang mga dahon din nito. At ang isa ring hindi maipapakain ng marami sa kanila ay ang dahon at talbos ng kangkong. At ang isa rin ay dahon ng kamoteng-kahoy.

Ang magandang ipakain sa kanila ay ang dahon ng napier grass dahil sagana ito sa protina; dahon ng saging at kamote, dahon ng mais at mga iba pa. Huwag na huwag nating bayaan ang kanilang kulungan. Kailangang laging malinis ito. Isa ring huwag nating bayaan ay ang kanilang pagkain upang madali silang lumaki at tumaba.

At kung may anim na buwan na sila ay puwede nang ipalahi ang babaeng kuneho. Pero kailangang tingnan muna natin na walang sakit ang babae at ang lalaki. At kung wala silang sakit, dalhin ang babae sa kulungan ng lalaki. At 'pag natumba na 'yong lalaki sa tabi ng babae ay kukunin na natin 'yong babae dahil ang ibig sabihin ng pagkatumba ng lalaki ay nakastahan na niya ang babae. At kung mayroon pa tayong ipapalahi, palitan natin ang lalaki. At kung mangyayari ang nanyari doon sa una, kukunin na naman natin ang babae at ilagay natin sa kanyang kulungan. Pagkalipas ng dalawa o

kaya'y tatlong oras ay ipapalahi na naman natin para tiyak na magbubuntis ang babae at upang mas marami ang anak.

At halimbawang hindi natumba ang lalaki, kunin muna natin ang babae at subukan na naman natin maya-maya nang kaunti dahil baka tinatamad pa iyong lalaki.

Pagkalipas ng labing limang araw, tingnan natin kung buntis na 'yong ipinalahi natin. Hipuin natin ang tiyan at kung maramdaman nating hindi buntis ay ipalahi nating muli pagkalipas ng tatlong araw.

At kung may nanganak, linisin natin 'yong kahong nanganakan dahil lalangamin kung sakaling maraming dugo 'yong kahon at sayang lang kung mamamatay sila. Ilalagay natin ang kahon pagkalipas ng dalawampu't pitong araw simula sa pagpapalahi upang naroon na bago manganak. Kung may anak siyang nasa labas ng kahon ay ilagay nating muli sa kahon. Panatilihin sa kahon ang mga anak sa loob ng dalawang linggo at didilat ang mga mata nila pagkalipas ng sampung araw. Pasususuhin sila ng kanyang ina sa gabi. Ang dami ng kanilang anak ay batay sa mga ipinapakain natin dahil kung marami silang kinakain ay marami rin ang kanilang anak. At kung kaunti ay kaunti rin ang kanilang anak.

Ito ang kaunting masasabi ko tungkol sa pag-aalaga ng kuneho.

Pag-aalaga ng Isda

Noong unang panahon ay kakaunti pa ang mga tao sa Apayao. At dahil kakaunti pa ang mga tao ay kakaunti pa ang kanilang magagamit sa mga nasa kanilang paligid, kagaya ng baboy-damo, usa, mga ibon at lahat ng mga bagay na nakatira sa tubig na puwedeng gamitin sa ating pamumuhay. At dahil noon ay marami ang mga 'yan ay wala silang suliranin. At kung wala tayong suliranin ay hindi rin natin kailangan ang mag-alaga ng mga isdang uulamin natin dahil kung bagot tayo sa walang ulam ay pupunta na lang tayong magpatibong ng hayop sa gubat (sa pamamagitan ng bilatik) o kaya'y magpana ng isda sa malapit na lang sa bahay.

At sa mga panahong ito marami na ang mga tao at dahil dito ay marami rin ang kailangan natin, lalo na sa mga karne at mga isda, dahil tayong mga Isnag ay gusto sana natin kung mayroon lagi tayong ulam na karne o kaya'y isda kung oras ng pagkain. At dahil sa marami na tayo ay wala na rin 'yong mga mapagkukunan natin ng karne at ang isda. Masasabi ko ito dahil maski isang araw tayong manghuli ng hayop sa gubat at maski isang araw tayong mangisda ay wala tayong mahuhuli dahil unti-unti na nga silang naunbos.

Kaya, dahil wala na tayong mapagkukunan sa mga itong kailangan natin ay mas mabuti kung mag-isip-isip tayo kung alin ang maganda at madaling mapagkukunan natin ng mga ito lalo na

ang mga isda. Kaya mabuti kung gagawa tayo ng palaisdaang mapaglalagyan natin ng mga isda; kagaya ng tilapis, hito, dalag o kaya'y karpa.

At kung gagawa tayo ay piliin natin 'yong lugar na may mapagkukunan tayo ng tubig na malinis at ang lugar na hindi mawawalan ng tubig maski tag-araw.

At kung mayroon na tayong paggagawan ay umpisahan na natin ang maghukay ng gusto nating kalaki. Ang kalalim ay isang metro o kaya'y isa't kalahati dahil 'yan daw ang mainam na kalalim. At tungkol naman sa karami ng isdang ilalagay natin ay limampu sa bawat isang metro kuwadrado. Ang mainam na laki ay pitong metro kuwadrado rin ang laki kung para sa gamit lang sa bahay ang aalagaan natin. Sa laking ito ay tamang-tama ang dalawang libong isdang ilalagay natin.

Pagkatapos natin ay linisin natin ang mga paligid dahil marami ang kakain sa mga isda kung hindi malinis ang paligid, kagaya ng mga daga, ahas, bayawak at mga iba pa. Legyan din natin ng maliliit na bato ang loob ng palaisdaan at saka natin tamnan ng water lily, kangkong at saka natin lagyan ng mga isdang gusto natin. Puwedeng tilapia, dalag, hito o kaya'y karpa kung mayroon. Puwedeng paghaluin natin ang iba't-ibang uri basta hindi 'yong mga kumakain ng kanilang kapuwa, kagaya ng dalag.

At kung mayroon na tayong inilagay ay pakainin natin sila ng darak ng palay at mais, giniling na sorghum, bulati, anay na

itim, dahon ng kamote o kaya'y kangkong. Kailangan ding lagyan natin ng dumi ng manok maski dalawang beses lamang sa isang buwan. Hindi nila kinakain ang dumi ng manok ngunit ito'y para sa mga lumot upang madali silang dumami dahil kinakain din nila ito.

At laging palitan ang tubig ng palaisdaan para maganda ito; gawing minsan sa isang buwan, lalo na kung hindi umaagos ang tubig.

At kung malalaki na sila ay kailangang may panganganakan ang mga inahing isda para hindi sila mapapasama sa mga malalaki dahil hindi sila makakain nang mabuti. Kung kukuha tayo ng uulamin natin ay lilimasin natin ang tubig upang mabawasan din natin ang putik, lalo na kung malalim na. Ganito ang gagawin natin para mayroon lagi tayong mapagkukunan ng uulamin nating isda maski hindi na tayo bibili o kaya'y pupunta sa ilog at mangisda.

Pagtatanim ng Kabute

Ang kabute ay isa sa mga gusto nating gulay pero bihira na silang matatagpuan ngayon. Tayong mga taga rito sa Apayao ay mayroon nang mga iba sa atin ang nakakaalam na puwedeng itanim ang kabute pero wala pa yata ang gumawa nito dahil wala silang itatanim.

Kung gusto nating laging may kabute kung kakain tayo ay ganito ang gagawin natin. Ang unang gagawin natin ay kukuha tayo ng itatanim natin sa tanggapan ng Bureau of Plant Industry at kung hindi ay magpapakuha na lamang tayo. At kung gusto natin ay puwede tayong magtanim pero kailangang may Pressure Cooker at garapon at kailangang may kahong hindi mapapasukan ng hangin kung ito'y gagamitin natin.

Kung mayroon na tayong itatanim, kailangang gagawa na tayo ng pagtataniman dahil kung hindi natin itatanim agad ay masisira dahil isang buwan lamang ang taning sa buhay ng itatanim. Kaya maghahanap na tayo ng paggagawan natin ng parang katre ang anyo at ito'y gawin natin sa lugar na may tubig para walang langgam na kakain sa itatanim natin. Ang haba nito ay dalawang metros at kulang sa isang yarda ang lapad nito.

Pagkatapos nating gumawa ng parang katre ay kukuha na tayo ng pagtatamnan nating mga tuyong dayami o kaya'y puno ng saging.

Kung dayami ang gagamitin natin ay ayusin nating mabuti at gawin nating pantay-pantay ang haba. At saka natin bigkisin ng kasing lalaki ng hita. At kung mayroon nang anim na patong doon sa ginawa nating parang katre ay putulin nating lahat at gawing kulang sa isang yarda ang haba upang maganda at tamang-tama ang sukat nito doon sa parang katreng paglalagyan natin. Kung naputulan nang lahat ay ibabad na natin sa buong magdamag. At kung malambot na ay maglagay na tayo ng isang patong doon sa parang katre. Ipahalang natin doon sa parang katre at kung may isang patong na ay maglagay na tayo ng itatanim na punlang kabute. Ang paglalagay natin ay isang pulgada ang kapal at limang pulgada ang kalalayo at apat na pulgada ang layo sa gilid. Pagkatapos nito sa unang patong ay patungan nating muli ng dayami at lagyan muli natin ng punlang kabute at saka natin patungang muli at saka na naman sundin 'yong unang ginawa natin. Ganyan ang gawin natin hanggang sa anim na patong. Bago patungan ay ididiin muna nating.

Pagkalipas ng appat hanggang sa limang araw ay diligin natin. At kung tag-ataw ay diligin natin bawat dalawang araw. At kung tag-ulan ay maski matagal nating hindi diligin.

Pagkalipas ng mahigit isang linggo ay tutubo ng ang mga kabute kung maganda ang pagaalaga natin. At kung kukuha na tayo ay dahan-dahan ang pagbunot natin para makuha lahat ang puno. Ingatan din 'yong mga sumisibol pa.

Ito ang gagawin natin kung gusto nating maggulay ng maraming kabute.